

ZINĀTNISKIE RAKSTI

ARHEOLOĢIJA LATVIJĀ PĒC OTRĀ PASAULES KARA (LĪDZ 1990. GADAM)*

Andrejs Vasks

Dr. habil. hist., LU Latvijas vēstures institūts, vadošais pētnieks.

Zinātniskās intereses: Latvijas aizvēsture, arheoloģija, bronzas un senākais dzelzs laikmets.

Rakstā aplūkota Latvijas arheoloģijas attīstība pēc Otrā pasaules kara padomju okupācijas apstākļos, veiktie organizatoriskie pasākumi un izveidotās institūcijas arheoloģiskās pētniecības un pieminekļu aizsardzības nodrošināšanai, arheoloģiskās pētniecības rezultāti un galvenās atziņas, publikācijas, starptautiskā sadarbība.

Atslēgas vārdi: Latvija, arheoloģija, pieminekļu aizsardzība, akmens laikmets, bronzas laikmets, dzelzs laikmets, vēsturiskie laiki, publikācijas, starptautiskā sadarbība.

IEVADS

Otrā pasaules kara laikā Latvijā nomainījās trīs – padomju, vācu un atkal padomju okupācijas varas. Pēdējā, kas būtībā bija reokupācija, atgriezās Latvijā 1945. gadā, kad atsākās jau 1940. gadā pēc Latvijas okupācijas un aneksijas uzsāktā sovjetizācija. Tuvojoties Sarkanajai armijai un baidoties no 1940.–1941. gadā pieredzēto nežēlīgo represiju atkārtοšanās, Latviju pameta ap 200 000 cilvēku, starp tiem arī ļoti daudzi kultūras un zinātnes darbinieki.¹ Latvijā iestājās smags un sarežģīts laiks ne tikai zinātnes, bet arī visās citās dzīves jomās.

Otrā pasaules kara beigu posmā 1944. gada oktobrī Rīgas pilsetas mākslas muzeja, Valsts vēsturiskā muzeja un tā filiāles Doma muzeja (tagad Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs)

---

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros.

kolekcijas, iesaiņotas muzeja galdniecībā izgatavotajās 400 koka kastēs, iekrāva kuģi un aizveda uz Kēnigsbergu. Tur tās pārkrāva 11 vilciena vagonos. Vilciens nokļuva līdz Čehoslovākijai, kur izveidojās amerikāņu okupācijas zona. No Latvijas kolekcijas pavadīja muzeja darbiniece Nora Purpētere un muzeja Etnogrāfijas nodaļas vadītāja vietniece Mērija Grīnberga (1909–1975). N. Purpētere baidījās atgriezties pie boļševikiem un palika Rietumos. Turpretim M. Grīnberga panāca, ka ar padomju armijas atbalstu kolekcijas sāka atpakaļceļu uz Latviju. Rīgā tās atgriezās 1946. gadā. M. Grīnberga pēc kara daudzus gadus nostrādāja Mākslas muzeja bibliotēkā.

Izretinājās arī jau tā nedaudzo Latvijas arheologu rinda. Valdemārs Ģinters (1899–1970), Eduards Šturms (1895–1959) un Hugo Riekstiņš (1904–198?) 1944./1945. gadā devās trimdā uz Zviedriju (Ģinters) vai Vāciju (Šturms, Riekstiņš). Vadošajam Latvijas arheologam Francim Balodim (1882–1947) jau 1940. gadā pēc padomju okupācijas izdevās aizbraukt komandējumā uz Zviedriju, no kuras viņš, acīmredzot atceroties Padomju Krievijā un 1922. gadā tapušajā PSRS pieredzēto, neatgriezās. Rauls Šnore (1901–1962), Ādolfs Karnups (1904–1973) un Pēteris Stepiņš (1914–1999) tika represēti un izsūtīti uz gulaga nometnēm. Darbu arheoloģijā varēja turpināt tikai daži – no pieredzējušajiem Elvīra Šnore (1905–1996), bet no jaunākas paaudzes Lūcija Vankina (1908–1989), Melita Vilsone (1914–1991) un Emīlija Brīvkalne (1909–1984).

Rakstā aplūkojamais laika posms aptver 45 gadus. Tā kā tas ir ilgs laiks, tad dažus jautājumus lietderīgi aplūkot divos īsākos periodos – no 1945. līdz 1959. gadam un no 1960. līdz 1990. gadam. Pirmo periodu raksturo Latvijas arheoloģijas iekļaušana PSRS ideoloģiskajā un organizatoriskajā sistēmā, jaunas arheologu paaudzes izveidošanās, arheoloģisko izrakumu atsākšanās. Otro periodu ievada agrāk nebijuša mēroga izrakumu sākšanās jaunceltņu būvlaukumu teritorijās, kas sākās ar Daugavas HES kaskādes celtniecību un kas uz daudziem gadiem piesaistīja Latvijas arheologu galvenos spēkus. Šajā periodā plašāk sāka iz-

mantot dabas un tehnisko zinātņu piedāvātās iespējas arheoloģisko materiālu analizē. Auga arheologu zinātniskā kvalifikācija, kas izpaudās disertāciju sagatavošanā un zinātnisko grādu iegūšanā. Parādījās daudzas zinātniskās publikācijas – raksti un monogrāfijas. Periodu noslēdza padomju impērijas sabrukums.

Arheoloģijas attīstība Padomju Latvijā ir aplūkota virknē publikāciju. Pirmais ir Ā. Stubava apskats 1962. gadā, kurā viņš raksturo laiku no 1945. līdz 1960. gadam. Ā. Stubavs atzīmē pārkarojumus zinātnes organizācijā, norāda galvenos pētījumu virzienus, veiktos izrakumus un svarīgākās atziņas.² Līdzīgs viņa raksts krievu valodā publicēts 1967. gadā PSRS galvenajā arheoloģijas žurnālā.³ Plašu panorāmu par arheoloģiskajiem izrakumiem padomju Baltijā, respektīvi, Latvijā, Igaunijā un Lietuvā, atklāja J. Graudoņa, I. Lozes, Ē. Mugurēviča un E. Šnores raksts 1968. gadā.⁴ E. Šnore uzrakstīja arī sadaļu “Arheoloģiskā pētniecība Latvijā” kolektīvajā monogrāfijā “Latvijas PSR arheoloģija”, izdalot trīs pētniecības periodus: baltvācu, buržuāziskās Latvijas un padomju periodu. Lai arī sadaļa bija salīdzinoši īsa, tajā tika rezumēti galvenie pētījumu rezultāti par akmens, bronzas un dzelzs laikmetu, kā arī vēsturiskajiem laikiem.⁵ Minētajās publikācijās arheoloģijas attīstība aplūkota pietiekami detalizēti, un, ja atmet padomju ideoloģijas diktētos marksisma-ļeņinisma slavinājumus un iepriekšējo periodu pētnieku hipertrofēto kritiku, tie ir labs avots attiecīgā laika posma arheoloģijas vēstures izzināšanai. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas īsu Latvijas arheoloģijas vēstures raksturojumu sniedza A. Vasks rakstu krājumā par Latvijas arheoloģiju angļu valodā.⁶ Līdzīgā veidā Latvijas arheoloģiju aplūkoja J. Graudonis grāmatā “Latvijas senākā vēsture”.⁷ Plašā un detalizētā rakstā Latvijas vēstures institūta arheologu darbu raksturoja Ē. Mugurēvičs. Līdz šim tas ir izvērstākais raksts par arheoloģiju padomju okupācijas laikā.⁸

ORGANIZATORISKIE PASĀKUMI UN INSTITŪCIJAS

Pēc Otrā pasaules kara padomju totalitārās varas apstākļos Latvijas zinātne tika pārveidota atbilstoši PSRS organizatoriskajiem un ideoloģiskajiem standartiem. Četrdesmito gadu otrajā pusē sākās Latvijas vēstures, tai skaitā arī aizvēstures pētījumu revīzija atbilstoši marksistiskās vēstures konceptuālajiem principiem to staļiniskajā interpretācijā. Šo procesu pavadīja iepriekšējā laika, bet galvenokārt 20.–30. gadu pētnieku un viņu darba viennozīmīgi negatīva kritika, kas turpmāk kļuva par katra vēstures pētījuma obligātu sastāvdaļu.⁹ Tiem zinātniekiem, kuru darbība sākās 20.–30. gados, tātad “buržuāziskajā” periodā, bez laikabiedru, nereti savu skolotāju nopaļāšanas vajadzēja šaustīt arī sevi, atzīstoties agrākajos maldos un “nezinātniskumā”. Spilgts piemērs ir izcilā Baltijas arheologa Harija Mooras atzišanās savu agrāk pausto uzskatu “pseidozinātniskumā un kaitīgumā”.¹⁰ Savā ziņā traģisku soli nācās spert arī pieredzējušajai arheoloģei Elvirai Šnorei, speciālā rakstā nosodot savu ilggadējo skolotāju arheoloģijā Franci Balodi. Rakstā viņa pārmet Balodim nostāšanos uz vēstures viltojumu un normānisma ceļa, naidu pret latgaļu austrumu kaimiņiem slāviem un citus staļiniskajai historiogrāfijai nepieņemamus “grēkus”.¹¹ Par normu kļuva arī aizvēstures datu interpretācijas austrumnieciskā orientācija, t.i., visa slāviskā konsekvēnti pozitīvais vērtējums un visa rietumnieciskā viennozīmīgs nopelums.¹² Šis marksisma teorijas un lielkrievu šovinisma ideju hibrīds, t.s. marksisms-ļeņinisms, atstāja nomācošu iespaidu gan uz Latvijas vēstures, gan aizvēstures problēmu pētniecību.

Četrdesmito gadu beigās, lai pilnībā pieslēgtu sovjetizējamo Baltijas valstu arheoloģiju PSRS zinātnei, tika veikti vairāki pasākumi: 1949. gadā Ļeņingradā un 1951. gadā Tartu notika PSRS Zinātņu akadēmijas Materiālās kultūras vēstures (vēlāk – Arheoloģijas) institūta izbraukuma plēnumi ar nolūku koordinēt pētījumus Krievijā, Baltkrievijā un Baltijā. 1955. gadā tika organizēta

Baltijas apvienotā kompleksā ekspedīcija, kurā līdztekus arheologiem piedalījās arī antropologi un etnogrāfi no Krievijas, Baltkrievijas un okupētajām Baltijas republikām. Viens no tās uzdevumiem bija pētīt baltu un slāvu kontaktus un šajā sakarā veikt arheoloģiskos izrakumus Austrumlatvijā. Neraugoties uz pētnieciskās ievirzes zināmu vienpusību (sakari ar slāviem, ar austrumiem), arheoloģiskajiem pētījumiem pavērās samērā labas iespējas. Lai arī totalitārā sistēma negatīvi ietekmēja zinātnes radošo procesu (ideoloģiskais diktāts, cenzūra, “oficiālais viedoklis” zinātnē), tomēr bija arī pozitīvi momenti. Veidojās ciešāka sadarbība gan starp Baltijas arheologiem, gan arī ar Minskas, Ļeņingradas un Maskavas zinātniekiem. Tai pašā laikā sakari ar Rietumu zinātniekiem pilnībā tika pārtraukti.

Atbilstoši PSRS praksei visu zinātņi koncentrēt Zinātņu akadēmijā apvienotajos zinātniski pētnieciskajos institūtos, augstskolām atstājot galvenokārt tikai izglītošanas funkciju, par galveno pētniecības centru kļuva 1946. gadā nodibinātā Latvijas PSR Zinātņu akadēmija ar tās sastāvā esošajiem institūtiem. Vēstures, tai skaitā arī arheoloģisko pētījumu jomā par galveno centru kļuva Vēstures institūts (līdz 1959. gadam Vēstures un materiālās kultūras institūts), bet arheoloģiskos pētījumus veica institūtā izveidotais Materiālās kultūras sektors (1946–1957, vad. Teodors Zeids). Vēlāko reorganizāciju gaitā šīs struktūrvienības nosaukums mainījās: Arheoloģijas sektors (1958–1964, vad. Ādolfs Stubavs), Arheoloģijas un etnogrāfijas sektors (1964–1970, vad. Heinrihs Strods), Arheoloģijas un antropoloģijas sektors (1971–1985, vad. Ēvalds Mugurēvičs), Arheoloģijas nodaļa (1985–1995, vad. Ē. Mugurēvičs). Pie sektora 1956. gadā izveidoja Senlietu konservācijas un restaurācijas laboratoriju, kuru sākumā vadīja J. Cielēns, tad E. Mačuļskis, 1959.–1966. gadā J. Apals, bet no 1966. gada Zigrīda Apala.¹³ Kopš 1986. gada laboratorijā sākās dendrohronoloģiskie pētījumi, ko veica Māris Zunde.

1967. gadā ar valdības lēmumu izveidoja Rīgas vecpilsētas valsts aizsardzības zonu vairāk nekā 28 ha platībā. Lai nodrošinātu

sistemātisku Vecrīgas arheoloģisko izpēti, 1969. gadā institūtā izveidoja Rīgas arheoloģisko ekspedīciju. Sākumā to vadīja Francis Zagorskis, bet kopš 1970. gada Andris Caune.¹⁴

Piecdesmitajos gados Arheoloģijas sektorā strādāja 10 zinātnisko līdzstrādnieku, no tiem viens vēstures zinātņu kandidāts, sešdesmitajos gados attiecīgie rādītāji bija 13 un 5, septiņdesmitajos gados – 13 un 8, astoņdesmitajos gados – 18 un 11. Bez tam sektorā strādāja arī daži laboranti. Laikā no 1959. līdz 1986. gadam, kad norisa Daugavas spēkstaciju kaskādes (Pļaviņu HES, Rīgas HES, Daugavpils HES) būvniecība, Arheoloģijas sektora/nodaļas darbinieku skaits dubultojs vai pat trīskāršojās.¹⁵ Tie bija ārštata tehniskie darbinieki (izrakumu tehniskie vadītāji, zīmētāji, laboranti), kurus algoja, izmantojot HES ūdenskrātuvju zonās esošo applūdināšanai vai norakšanai paredzēto arheoloģisko pieminekļu izpētes finansēšanai piešķirtos līdzekļus. LPSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas sektors/nodaļa kļuva par galveno arheoloģiskās pētniecības centru Latvijā.

Nozīmīga vieta Latvijas arheoloģijā bija Latvijas PSR Centrālajam Valsts vēstures muzejam (tā 1944. gadā tika pārdēvēts agrākais Valsts vēsturiskais muzejs) un tā Arheoloģijas nodaļai. 1956. gadā muzejs ieguva jaunu nosaukumu – Latvijas PSR Vēstures muzejs, kādu tas saglabāja līdz 1989. gadam.¹⁶ 1944. gada oktobrī par Arheoloģijas nodaļas vadītāju apstiprināja Lūciju Vankinu. Šajā amatā viņa nostrādāja līdz 1986. gadam, kad devās pensijā. Pēc kolekciju aizvešanas uz Vāciju muzejā bija palikušas 182 arheoloģiskās vienības, galvenokārt keramika, kā arī 1631 senlieta konservācijas laboratorijā. Pēc kolekciju atgriešanās 1946. gada martā saskaņā ar inventarizācijas datiem nodaļā bija 8174 arheoloģiskās vienības. Arheoloģijas nodaļas darbinieku skaits nebija liels – bez nodaļas vadītājas tur strādāja vēl divi zinātniskie līdzstrādnieki un viens vai divi laboranti. Nodaļas galvenais uzdevums bija pārbaudīt kolekcijas un gatavot ekspozīcijas un izstādes. Nodaļas darbinieki veica arī arheoloģiskos izrakumus dažādās Latvijas vietās un gatavoja publikācijas.

Arheoloģijas nodaļa bija arī agrākajā Rīgas pilsētas vēsturiskajā muzejā, kas 1945. gadā tika pārdēvēts par Valsts vēsturisko Doma muzeju, 1949. gadā – par Valsts Rīgas vēstures muzeju, bet 1964. gadā tas ieguva tagadējo nosaukumu – Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs.¹⁷ Nodaļu no 1944. gada vadīja Melita Vilsone, no 1986. gada Andris Celmiņš (1956–2013). Līdz 1969. gadam nodaļas darbinieki veica izrakumus dažādās Vecrīgas vietās, galvenokārt jaunceļamo ēku būvlaukumos, bet kopš 1969. gada, kad Vecrīgas pētniecības vadību pārņēma LPSR ZA Vēstures institūts, muzeja arheologi galvenokārt pētīja muzeja pārziņā esošos pieminekļus, kā arī objektos, kuros muzejs jau agrāk bija veicis izrakumus.¹⁸

Novadu muzeji, kuros glabājās arheoloģiskie priekšmeti un bija arī attiecīgas ekspozīcijas, ar dažiem izņēmumiem arheoloģisko izpēti neveica, jo šajos muzejos nebija nepieciešamo speciālistu – arheologu. Viens šāds izņēmums bija Liepājas muzejs, kad tur no 1959. līdz 1974. gadam strādāja arheologs Pēteris Stepīņš (1914–1999). Viņa vadībā muzeja darbinieki veica izrakumus 21 vietā.¹⁹ Cēsu muzeja direktore Konstānce Ozola (1909–1991) 1954. un 1960. gadā izdarīja izrakumus Jaunpiebalgas uzkalniņu kapulaukā, bet 1958. gadā Kalnapiļu līdzenajā kapulaukā un apmetnē. Madonas muzeja direktore Elza Rudenāja 50. gados veica izrakumus kapulaukā pie Graudu krejotavas, kopā ar Vladislavu Urtānu – Mārcienas Oliņu un Madonas Pieterānu kapulaukā.

Arheoloģisko pētniecību nelielā apmērā veica arī LPSR Kultūras ministrijas Restaurācijas institūts, kas tika izveidots 1988. gadā uz agrāko ministrijas pakļautībā esošo kultūras objektu restaurācijas organizāciju – Zinātniskās restaurācijas ražošanas darbnīca (1951–1962), Zinātniskās restaurācijas remontu kantoris (1962–1965), Zinātniskās restaurācijas projektēšanas konstruktoru birojs (1965–1976), Kultūras pieminekļu restaurācijas projektēšanas kantoris (1976–1988) – bāzes. Institūta uzdevums bija vēstures un kultūras pieminekļu zinātniska izpēte, restaurācijas, konservācijas un rekonstrukcijas projektu un tāmju

dokumentācijas sastādīšana. Institūtam piesaistītie arheologi (Mārtiņš Lūsēns, Aldis Pravornis, Mārtiņš Ruša, Normunds Treijs) saskaņā ar institūta uzdevumiem restaurācijas projektu sagatavošanā veica izrakumus vēsturisko laiku objektos.

ARHEOLOĢISKO PIEMINEKĻU AIZSARDZĪBA

Arheoloģisko un vēstures pieminekļu aizsardzību pēc tam, kad Pieminekļu valde 1944. gada oktobrī savu darbību izbeidza,²⁰ uzdeva veikt 1945. gadā izveidotajai Latvijas PSR Tautas komi-sāru padomes (vēlāk Latvijas PSR Ministru padomes) Kultūras un izglītības komitejai.²¹ Tās pārraudzībā bija vēstures un novad-pētniecības muzeji, kas iesaistījās arī pieminekļu aizsardzībā. 1949. gada 22. jūnijā LPSR Ministru padome apstiprināja jaunu komitejas nolikumu, kurā skaidrāk tika formulēti uzdevumi pie-minekļu aizsardzībā. Lai to veiktu, komitejā bija Muzeju un ar-heoloģijas un vēsturisko pieminekļu aizsardzības nodaļa, kas savā darbībā balstījās uz Centrālā Valsts vēstures muzeja Piemi-nekļu aizsardzības nodaļu (vad. Kārlis Rozītis, vēlāk Arveds Gusars).²² Nodaļas rīcībā pēc Pieminekļu valdes materiālu sada-līšanas bija nonākuši materiāli par arheoloģiskajiem pieminek-ļiem. Nosaukumiem mainoties, nodaļa darbojās līdz 1957. gadam. 1953. gadā, kad nodibināja Kultūras ministriju, tās Muzeju un pieminekļu daļas pārziņā nonāca arī pieminekļu aizsardzības joma. Kultūras un izglītības komitejai, pēc tam Kultūras ministrijai bija jāsastāda arī kultūras, tai skaitā arheoloģisko piemi-nekļu saraksti. Pirmo šādu sarakstu Ministru padome apstipri-nāja 1952. gadā, taču tas netika publicēts. Nākamo papildināto un precizēto sarakstu publicēja 1959. gadā,²³ pēc tam vēl 1969.²⁴ un 1984. gadā.²⁵

Pieminekļu aizsardzības jomas sakārtošanai nozīmīgs bija 1968. gads, kad izveidoja Kultūras ministrijas Muzeju un kultū-ras pieminekļu zinātniski pētniecisko padomi (MKPZPP) ar vai-rākiem sektoriem. Padomes uzdevums bija veikt kultūras piemi-nekļu apzināšanu, uzskaiti, dokumentēšanu un pieminekļu

sarakstu projektu sastādīšanu. Tā kļuva par kultūras pieminekļu zinātniskās dokumentācijas glabāšanas galveno centru, kurā bez oriģinālajiem materiāliem vāca un glabāja arī kopijas par visu kategoriju pieminekļiem no visiem iespējamajiem arhīviem, bibliotēkām, muzejiem un privātpersonu materiāliem.²⁶ 1975. gadā nodibināja arī Arheoloģijas sektoru, par kura vadītāju kļuva Juris Urtāns. Sektora, vēlāk nodaļas darbinieki turpmākajos gados veica sistemātisku Latvijas arheoloģisko pieminekļu apzināšanu un dokumentēšanu. 1979. gadā pie nodaļas izveidoja arheoloģisko pieminekļu glabāšanas grupu, kas veica arheoloģiskos izrakumus.²⁷ 1988. gadā MKPZPP likvidēja un 1. oktobrī izveidoja Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekciju (VKPAI), kas darbojas arī šodien. Svarīgi bija tas, ka gan MKPZPP, gan VKPAI sāka strādāt profesionāli arheoloģisko pieminekļu aizsardzībā ieinteresēti arheologi.

Pieminekļu aizsardzības tiesisko pamatu nodrošināja vairāki pēc PSRS parauga sagatavotie oficiālie dokumenti – LPSR Ministru padomes 1948. gada 29. oktobra lēmums Nr. 1229 un tam pievienotais “Nolikums par kultūras pieminekļu aizsardzību”, 1958. gada 3. jūlija rīkojumā apstiprinātā “Instrukcija par arheoloģijas un vēstures pieminekļu uzskaites, reģistrācijas un uzturēšanas kārtību Latvijas PSR teritorijā”, 1967. gada 29. decembra lēmums Nr. 596 “Par vēstures un kultūras pieminekļu stāvokli un pasākumiem to aizsardzības uzlabošanai Latvijas PSR”, kā arī 1977. gada 23. decembrī LPSR Augstākās padomes pieņemtais likums “Par vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzību un izmantošanu”.²⁸ Attiecībā uz arheoloģiskajiem pieminekļiem cita starpā gan 1948. gada nolikumā, gan vēlākajos dokumentos tika noteikts, ka saimnieciskajām organizācijām, ja tās saņem atļauju veikt būvniecību vai citādus arheoloģisko objektu apdraudošus darbus, ir jāfinansē tā arheoloģiskā izpēte. Tāpat tika noteikts, ka arheoloģisko izrakumu atļaujas jeb “atvērtās lapas” izsniedz LPSR Zinātņu akadēmija, respektīvi, tās Vēstures institūts, un tās reģistrējamās Kultūras un izglītības komitejā, bet kopš 1953. gada Kultūras ministrijā. Kā redzam, tad kultūras

pieminekļu aizsardzība bija sadrumstalota starp dažādu organizāciju struktūrām un apakšstruktūrām, un tikai līdz ar MKPZPP (vēlāk VKPAI) izveidošanu arheoloģijas, tāpat kā citu kategoriju kultūras pieminekļu aizsardzība nonāca vienas institūcijas pārziņā.

ARHEOLOĢISKĀ IZGLĪTĪBA UN ZINĀTNISKĀ KVALIFIKĀCIJA

Pēc Otrā pasaules kara arheoloģisku izglītību Latvijā iegūt nevarēja. Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē (1944–1954 Vēstures fakultāte, 1954–1970 Vēstures un filoloģijas fakultāte, kopš 1970 Vēstures un filozofijas fakultāte), ja neskaita viena semestra vispārējo kursu “PSRS arheoloģija”, specializēti kursi arheoloģijā netika docēti. Vienīgās, kas ieguva arheoloģisku izglītību jau augstskolā – Ļeņingradas universitātē, bija Ilze Loze 50. gados un Natālija Jefimova 70. gados. Tiesa, Latvijas Valsts universitātē pēc 1. kursa beigšanas, sākot ar 1952. gadu, visiem vēstures studentiem bija jānodod divas–trīs nedēļas ilgā praksē uz kādu no Latvijas arheoloģiskajām ekspedīcijām vai arī uz kādu no muzejiem. Vienīgā iespēja specializācijai bija kursa darbu un diplomdarbu sagatavošana par Latvijas arheoloģijas tēmām. Praktiskā, respektīvi, lauka arheoloģijas apguve notika arheoloģiskajās ekspedīcijās pieredzējušāko kolēģu vadībā, kā arī studējot arheoloģisko literatūru un sagatavojot publikācijas. Daži arheologi savu zinātnisko kvalifikāciju varēja paaugstināt, iestājoties aspirantūrā PSRS ZA Arheoloģijas institūtā Maskavā vai tā filiālē Ļeņingradā (V. Bebre, J. Daiga, I. Ozere (Virse), A. Rādiņš, J. Urtāns, A. Vasks). Iegūt zinātnisko grādu, aizstāvot disertāciju, varēja LPSR ZA Vēstures institūta specializētajā zinātniskajā padomē. Līdzīgas padomes pie attiecīgajiem institūtiem darbojās arī Tallinā, Viļņā un, protams, Maskavā un Ļeņingradā. Lēmumu par grāda piešķiršanu, pamatojoties uz padomes iesūtītajiem dokumentiem, pieņēma pie PSRS Ministru padomes izveidotā Augstākā atestācijas komisija Maskavā. Šī ko-

misija apstiprināja arī specializētās padomes. PSRS pastāvēja divu līmeņu – zinātņu kandidāta un zinātņu doktora – zinātniskie grādi. Pirmā vēstures zinātņu kandidāta grādu Latvijā ieguva E. Šnore 1958. gadā. Sešdesmitajos gados tādu ieguva J. Graudonis, Ē. Mugurēvičs, Ā. Stubavs, F. Zagorskis un A. Zariņa, bet septiņdesmitajos gados – I. Loze, V. Urtāns un L. Vankina. Vēstures zinātņu doktora grādu ieguva tikai divi pētnieki – Ē. Mugurēvičs (1983) un J. Graudonis (1987). Aizstāvētās disertācijas vēlāk papildinātas un pilnveidotas tika publicētas kā zinātniskas monogrāfijas.

Jaunu darbinieku piesaistīšanu arheoloģijai veicināja arī Rīgas Pionieru un skolēnu pils Arheoloģijas pulciņš, kuru izveidoja 1965. gadā (vad. Stefānija Urtāne). Vēlāk izveidojās vēl otrs pulciņš pie Republikāniskās jauno tūristu stacijas. Vasarās pulciņu dalībnieki profesionālu arheologu – V. Urtāna, L. Vankinas, arī J. Urtāna, I. Kunigas, J. Asara vadībā veica izrakumus dažādos arheoloģiskajos pieminekļos (Daugmales, Aizkraukles, Madalānu pilskalnā, Kristapiņu kapulaukā u.c.). Lai gan pulciņu uzdevums nebija sagatavot profesionālus arheologus, no to dalībnieku vidus nāca virkne šodien pazīstamu arheologu – Jānis Asaris, Ināra Kuniga, Mārtiņš Lūsēns, Ieva Ose, Jānis Siatkovskis (1957–1990), Juris Urtāns, Armands Vijups, Irita Žeiere.²⁹

AKADĒMISKĀS PUBLIKĀCIJAS PAR LATVIJAS ARHEOLOĢIJU

1947. gadā tika izveidots žurnāls “Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis”, kas iznāca reizi mēnesī. Žurnālā publicēja Zinātņu akadēmijas dažādo pētniecisko institūtu darbinieku rakstus krievu un arī latviešu valodā. 40. un 50. gados rakstu par arheoloģiju šajā izdevumā bija maz, jo jauna arheologu paaudze vēl tikai veidojās. Kā pirmo šajā žurnālā publicēto rakstu arheoloģijā var atzīmēt E. Šnores pārskatu par izrakumiem 1947. gadā.³⁰ Viņa publicēja vēl pāris īsas informācijas arī 50. gados.

Stāvoklis mainījās 60. un 70. gados, kad arheoloģijā strādājošo skaits bija pieaudzis. Šajā laikā žurnālā ik gadu parādījās viens vai divi raksti arheoloģijā. Publikāciju skaits pieauga 80. gados, kad rakstu skaits atsevišķos gados (piemēram, 1987. un 1988. gadā) sasniedza pat desmit. Šajās publikācijās aplūkoti gan atsevišķu arheoloģisko pieminekļu izrakumu rezultāti, gan atsevišķu senlietu grupu tipoloģija un hronoloģija, gan arī plašākas aizvēstures problēmas. Hronoloģiski publicētie pētījumi aptvēra laiku no mezolīta līdz viduslaikiem. Atsevišķi raksti tika publicēti arī tādos PSRS žurnālos kā “*Sovetskaia arkheologija*” un “*Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii*”.

Daudz plašāk nekā “Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis” pētījumi Latvijas arheoloģijā atspoguļoti vairākos turpinājumuizdevumos. Pētījumu publicēšanu atviegloja tas, ka 1951. gadā tika nodibināta Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība (kopš 1965. gada – izdevniecība “Zinātne”). 1957. gadā iznāca jaunizveidotās sērijas “Materiāli un pētījumi Latvijas PSR arheoloģijā” pirmais sējums, veltīts pilnībā izpētītajam vēlā dzelzs laikmeta Nukšu kapulaukam.³¹ Sērijas, kas tika izveidota pēc līdzīga PSRS izdevuma parauga (*Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*), izdevējs bija Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Tajā bija paredzēts krievu valodā publicēt plaši pētītu arheoloģisko pieminekļu materiālus, kā arī monogrāfiskus pētījumus. Līdzīgā noformējumā 1961. gadā iznāca otrais sējums, veltīts Asotes pilskalna un Oglenieku kapulauka izrakumu materiālu atspoguļojumam.³² Klajā nāca vēl divi šīs sērijas izdevumi, taču to ārējā noformējumā vairs netika ievērots sākotnējais standarts un vien grāmatu ievadā tika norādīta to piederība sērijai.³³ Turpmākajos gados tika izdotas vēl vairāku autoru monogrāfijas, taču tās iznāca kā ar šo sēriju vairs nesaistīti darbi.

1957. gadā Vēstures un materiālās kultūras institūts sāka izdot rakstu krājumu “Arheoloģija un etnogrāfija”. Pirmā laidiena redakcijas priekšvārdā tika norādīts, ka krājumā paredzēts publicēt Arheoloģijas un Etnogrāfijas nodaļas darbinieku pētījums par specifiskiem Latvijas arheoloģijas un etnogrāfijas jautājumiem.

Šie rakstu krājumi parādījās ar laika intervālu no viena līdz četriem gadiem. Līdz 1990. gadam pavisam iznāca 15 laidieni. Lielākā daļa sērijas izdevumu bija tematiski rakstu krājumi, kuros publicēti gan arheologu, gan etnogrāfu un antropologu pētījumi. Detalizēts pārskats par izdevuma “Arheoloģija un etnogrāfija” publikācijām ievietots krājuma 20. sējumā.³⁴

Lai informētu plašāku sabiedrību par arheologu, etnogrāfu un antropologu pētījumiem, īpaši par lauka ekspedīciju rezultātiem, kopš 1959. gada ik pavasari Vēstures institūts organizēja atskaites sesijas. Svarīgi bija tas, ka, organizējot šādu sesiju, bija iespējams publicēt arī “Referātu tēzes” (RT), kurās īsi raksturoti katras arheoloģiskās ekspedīcijas darba galvenie rezultāti. Šis vidēji 30–60 lappušu lielās tēžu grāmatiņas turpināja iznākt līdz 1971. gadam. No 1972. gada izdevums iznāca ar nosaukumu “Zinātniskās atskaites sesijas materiāli” (ASM) un kļuva apjomīgāks (115–160 lappuses), bet publicētos rakstus papildināja ilustrācijas. Sākot ar 1982. gadu, arheologu atskaites sesijas notika ik pēc diviem gadiem un ar tādu pašu laika intervālu iznāca arī minētais izdevums. Šis ir ļoti nozīmīgs, savā ziņā pat enciklopēdisks izdevums, jo sniedz pilnu informāciju par arheoloģiskajiem izrakumiem un pieminekļu apzināšanas darbiem kopš 1958. gada. 1966. gadā PSRS ZA Arheoloģijas institūts sāka izdot ikgadēju rakstu krājumu “*Arkheologicheskie otkritiia*”, kurā publicēja īsas informācijas par arheoloģiskajām ekspedīcijām visā PSRS teritorijā un kurā līdz pat 80. gadu beigām publicējās arī Latvijas arheologi.

Apskatāmajā periodā arheologi publicēja 18 monogrāfijas un vairākus simtus rakstu zinātniskajā periodikā un turpinājumi izdevumos. Daļa šo publikāciju bija veltīta atsevišķu senlietu vai arheoloģisko pieminekļu tipoloģijas, hronoloģijas un izplatības jautājumiem. Tā M. Atgāzis analizēja latgaļu 9.–12. gadsimta cirvjus,³⁵ V. Urtāns – pūcessaktas³⁶ un bronzas skārda zvaniņus – piekariņus.³⁷ 1974. gadā iznāca izdevuma “Arheoloģija un etnogrāfija” 11. laidieni, kas pilnībā bija veltīts dažādu senlietu grupu un atsevišķu arheoloģisko pieminekļu tipoloģijai un hronoloģijai

no akmens laikmeta līdz vēsturiskajiem laikiem. Citā publikāciju grupā tika atspoguļoti atsevišķu arheoloģisko pieminekļu vai veselu mikrorajonu izpētes rezultāti. Attiecībā uz pēdējiem atzīmējama Lubāna zemiene, kur I. Loze atklāja 23 mezolīta – neolīta – agrā bronzas laikmeta apmetnes. 13 apmetnēs veikto izrakumu rezultātus viņa izvērtēja divās monogrāfijās.³⁸ J. Graudonis atsevišķā grāmatā apkopoja Daugavas lejteces vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta pilskalnu – Ķivutkalna, Vīnakalna un dažu citu dzīvesvietu izpētes rezultātus.³⁹ Savukārt Ē. Mugurēvičs monogrāfijā par Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadiem analizēja 3.–15. gadsimta arheoloģiskos pieminekļus salīdzinoši nelielā teritorijā Daugavas labajā krastā Pļaviņu tuvumā, sniedzot novada iedzīvotāju etniskās, ekonomiskās un sociālās attīstības ainu.⁴⁰ Divas monogrāfijas veltītas atsevišķām aizvēstures tēmām. V. Urtāns veica pētījumu par īpašu arheoloģisko pieminekļu grupu – depozītiem. Grāmatā aplūkoti 108 vēlā bronzas un dzelzs laikmeta depozīti, sniegts to apraksts, senlietu analīze, skaidroti ar tirdzniecību un amatniecību saistītie jautājumi.⁴¹ Ē. Mugurēviča monogrāfijā par Austrumlatviju un kaimiņu zemēm 10.–13. gadsimtā uz plaša arheoloģiskā materiāla bāzes raksturoti sakari ar kaimiņzemēm un rekonstruēti senie sakaru ceļi. Lai arī atbilstoši pastāvošajām ideoloģiskajām nostādnēm galvenā uzmanība tika veltīta sakariem ar Krievzemi, tomēr plaši aplūkoti arī kontakti rietumu virzienā ar Skandināviju un kontinentālo Eiropu.⁴² Jāpiebilst, ka šī grāmata joprojām ir viena no visbiežāk citētajām Ē. Mugurēviča publikācijām, īpaši ārzemēs.

Monogrāfiskam viena arheoloģiskā laikmeta raksturojumam veltīta J. Graudoņa grāmata “Latvija vēlajā bronzas un agrajā dzelzs laikmetā”.⁴³ Šajā darbā apkopots viss līdz 1966. gadam iegūtais materiāls no dzīvesvietām, kapulaukiem, depozītiem, aplūkoti savrupatradumi un sniegta šo dotumu analīze un interpretācija. J. Graudoņa grāmata ir vienīgais plašākais pētījums par konkrētu aizvēstures laikmetu.

Īpaša vieta akadēmisko publikāciju vidū ir 1974. gadā izdotajai kolektīvajai monogrāfijai “Latvijas PSR arheoloģija”.⁴⁴ Šajā

LPSR ZA Vēstures institūta 10 arheologu (J. Apals, M. Atgāzis, J. Daiga, J. Graudonis, I. Loze, Ē. Mugurēvičs, Ā. Stubavs, E. Šnore, F. Zagorskis, A. Zariņa) un viena antropologa (R. Denisova) sarakstītajā grāmatā sniegts vispusīgs Latvijā līdz 1972. gadam uzkrātā arheoloģiskā materiāla zinātnisks izvērtējums. Bagātīgi ilustrētajai grāmatai pievienots Latvijas arheoloģisko pieminekļu saraksts ar izsmelšu informāciju par katru objektu. Šis darbs, kas savulaik izpelnījās LPSR Valsts prēmiju, arī šodien ir Latvijas arheoloģijas publikāciju “zelta fondā”.

Arheoloģiskos izrakumus un pētījumus arheoloģijā, tāpat etnogrāfijā un numismātikā veica arī Latvijas PSR Vēstures muzejs. Šo pētījumu rezultātu atspoguļošanai muzejs sāka izdot rakstu krājumu sēriju. Pirmais, 1962. gadā izdots krājums veltīts arheoloģijai.⁴⁵ Sešdesmitajos gados iznāca vēl divi rakstu krājumi, taču tie bija veltīti etnogrāfijai un numismātikai. Pēc tam uz daudziem gadiem izdevums apstājās. Arheologu publikācijas līdz 1980. gadam atspoguļotas trijos bibliogrāfiskajos rādītājos.⁴⁶

Latvijas (tāpat kā Igaunijas un Lietuvas) arheoloģiskais materiāls izmantots arī PSRS ZA Arheoloģijas institūta izdevuma “*Arkheologija SSSR*” sējumā par somugriem un baltiem viduslaikos, kur Valentīns Sedovs uzrakstīja sadaļas par lībiešiem, latgaļiem, sēļiem, zemgaļiem un kuršiem. Katrā sadaļā sniegts ieskats pētījumu historiogrāfijā, aplūkoti svarīgākie arheoloģiskie pieminekļi un to izpētes rezultāti.⁴⁷

ARHEOLOĢISKIE IZRAKUMI UN SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS

1945.–1959. GADS

Laikā no 1945. līdz 1959. gadam arheoloģiskie izrakumi notika vairāk nekā 60 akmens, bronzas un dzelzs laikmeta, kā arī vēsturisko laiku pieminekļos.⁴⁸ Tie bija gan nelieli pārbaudes darbi, gan plaši viena objekta izrakumi vairāku sezonu garumā. Pēc Otrā pasaules kara Latvijas arheoloģijā ienāca jauna paaudze. No 40. gadu beigām līdz 1959. gadam arheoloģijā sāka darboties

Jānis Apals (1930–2011), Zigrīda Apala, Māris Atgāzis, Milda Bresava (1917–?), Ieva Cimermane (1930–2014), Jolanta Daiga (1920–1984), Jānis Graudonis (1913–2005), Dzidra Hoferte (1930–1992), Ilze Loze, Ēvalds Mugurēvičs, Ādolfs Stubavs (1913–1986), Francis Zagorskais (1929–1986), Anna Zariņa (1921–2015) un Vladislavs Urtāns (1921–1989).

Akmens laikmeta pētījumi šajā laika posmā saistās ar L. Vankinas vārdu, bet kopš 50. gadu vidus arī ar 1953. gadā Latvijas Valsts universitāti beigušā F. Zagorska vārdu. 1949. gadā atsākās izrakumi Sārnatē apmetnē, kas turpinājās 1953.–1959. gadā.⁴⁹ Tiesa gan, Sārnatē šajā laikā vēl joprojām uzskatīja par bronzas laikmeta pieminekli. 1954. gadā L. Vankina veica izrakumus Siliņupes apmetnē Lapmežciemā, kur atrada Sārnatēi līdzīgu keramiku.

1955. gadā grants uzkalnā Kreiču kokaudzētavas zemē pie Isnaudas upītes ietekas Lielajā Ludzas ezerā, rokot granti, atrada apbedījumus. Izrādījās, ka te ir neolīta kapulauks. Kreiču kapulauks bija pirmais drošais akmens laikmeta kapulauks Latvijas teritorijā. Tam blakus atklāja arī apmetni. 1956.–1957. gadā izrakumus kapulaukā veica L. Vankina, bet 1958.–1959. gadā apmetni pētīja F. Zagorskis. Kapulaukā pavisam izpētīja 23 apbedījumus, kas piederēja vēlajam neolītam (pāris kapu – arī vidējā neolīta beigām).⁵⁰ Pie Lielā Ludzas ezera 50. gados vairākas neolīta apmetnes atklāja R. Šnore. Divās no tām – Budjankas (1956 un 1959) un Jurizdikas (1959) apmetnēs viņš veica arī nelielus izrakumus. Abās apmetnēs atrada ķemmes keramiku, krama rīkus un dažus kaula priekšmetus. Jurizdikas apmetnē bija saglabājušās arī mietu paliekas no celtnēm.⁵¹

Ar bronzas laikmeta pētīšanu pēckara posmā sāka nodarboties L. Vankina, bet kopš 50. gadu beigām – J. Graudonis. No izrakumiem, kas deva jaunus materiālus par bronzas laikmetu, jāatzīmē L. Vankinas izrakumi Kalniešu I kapulaukā 1948., 1950. un 1958. gadā. Kalniešos pavisam tika fiksēti trīs uzkalniņi, no kuriem pirmais un trešais attiecas uz bronzas laikmetu, bet otrais uzkalniņš – uz vidējo dzelzs laikmetu. L. Vankina izpētīja daļu

no pirmā uzkalniņa, kurā atklāja 29 skeletkapus un virs tiem 21 ugunskaņu, kurus datēja ar 2. g.t. beigām – 6. gs. pr.Kr. Trešajā uzkalniņā izraka tikai pārbaudes tranšeju, konstatējot, ka tas piederīgs bronzas laikmetam.⁵² 1958. gadā J. Graudonis atsāka izrakumus Reznu kapulaukā, kur 1957. gadā bija notikuši postījumi. Tika pabeigts E. Šturma pētīt aizsāktais 2. uzkalniņš, pilnībā izpētīts jaunatklātais 8. uzkalniņš un daļēji izpētīts 6. uzkalniņš. Atlikušos uzkalniņus J. Graudonis izpētīja 1969. gadā sakarā ar Rīgas HES celtniecību.⁵³

Dzelzs laikmeta pētniecībā vērienīgi izrakumi sākās dzīvesvietās – pilskalnos. 1949. gadā E. Šnores vadībā sākās izrakumi Asotes pilskalnā, kur līdz 1954. gadam izpētīja ceturto daļu (792 m²) pilskalna plakuma. Līdz 6 m biežajā kultūrlānī atklājās trīs apdzīvotības horizonti: apakšējais attiecās uz vēlo bronzas un senāko dzelzs laikmetu, vidējais vāji apdzīvotais – uz agro un vidējo dzelzs laikmetu, bet augšējais ar ēku un spēcīgu nocietinājumu paliekām piesātinātais horizonts – uz vēlo dzelzs laikmetu un 13. gadsimtu. Šajā laikā E. Šnore veica izrakumus arī tuvējā Oglenieku latgaļu kapulaukā.⁵⁴ Asotes pilskalna izrakumu rezultātu analīzi autore sniedza plašā monogrāfijā. Grāmatā E. Šnore deva katrā pilskalna apdzīvotības slānī atklāto celtniecības liecību raksturojumu un datējumu, norādot analogijas citos pilskalnos. Uz iegūto materiālu pamata tika aplūkota zemkopība, lopkopība, amatniecība, tirdzniecība, kā arī mēģināts rekonstruēt Asotes iedzīvotāju sociālo struktūru. Iegūtās liecības deva iespēju izsekot, kā no nelielas kopienas dzīvesvietas 1. g.t. pr.Kr. izveidojās ievērojams centrs 11.–13. gadsimtā.⁵⁵ Izrakumi Asotē bija arī vērtīga skola jaunajai arheologu paaudzei. Sešās izrakumu sezonās te dažādu laiku strādāja visi Latvijas arheologi.⁵⁶ 1956. un 1959. gadā E. Šnore veica nelielus izrakumus Šelupinku Ķīšukalnā pie Lielā Ludzas ezera, kur konstatēja apdzīvotību vēlajā dzelzs laikmetā.⁵⁷

Desmit sezonas – no 1951. līdz 1959. gadam E. Brīvkalnes, bet 1960. gadā F. Zagorska vadībā notika izrakumi Tērvetes pilskalnā, priekšpili un senpilsētā. Pilskalnā izpētīja vairāk nekā pusi

no plakuma (665 m²). Līdz 7 m biezajā kultūrslānī bija izšķirami seši apdzīvotības horizonti no 1. gadu tūkstoša pr.Kr. līdz 13. gs. beigām. 11. gadsimtā pilskalnā celti jauni spēcīgāki nocietinājumi, ziemeļu nogāzē uzbērtā 8 m plata terase. Pilskalnā atklāja daudz pārogļojušos celtnu un aizsardzības būvju palieku.⁵⁸ No 1954. līdz 1958. gadam notika izrakumi Ķentes pilskalnā un apmetnē Ā. Stubava vadībā. Tā kā pilskalns ar apmetni ietilpa paredzamā grantskarjera teritorijā, tad tas tika pilnībā izpētīts, bet izrakumus saskaņā ar pastāvošajiem normatīvajiem aktiem finansēja ieinteresētā saimnieciskā organizācija. Ķentes pilskalns tāpat bija pirmais pilnībā izpētītais pilskalns Latvijā. Izrakumos iegūtie materiāli liecināja, ka pilskalns bijis apdzīvots vēlajā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā, vāja apdzīvotība konstatēta arī agrajā dzelzs laikmetā, bet galvenais apdzīvotības posms bija vidējā dzelzs laikmetā no 5. gs. beigām līdz 9. gs. sākumam. Ķentes pilskalna un apmetnes arheoloģiskā materiāla analīze vēlāk tika atspoguļota Ā. Stubava monogrāfijā.⁵⁹

Senkapu izrakumi atsākās 1945. gadā, kad Ā. Karnups Krimuldā pie Gaujas izpētīja agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu pie Krimuldas Jaunās kapsētas un libiešu kapu uzkalniņu Tālēna kapulaukā. Agrā dzelzs laikmeta divus uzkalniņus 1952. gadā Šķilbēnu Dzilnaskalnā izpētīja E. Šnore, bet vienu agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņu, kurā bija arī 10 jauno laiku apbedījumi, Ogresgala Puigās 1954. gadā izpētīja I. Cimermane.

1948., 1955., 1956. un 1957. gadā E. Šnore pētīja Zvirgzdenes Kivtu apmetni un kapulauku. Tas bija divkārsšs piemineklis – vispirms 1. gadu tūkstotī pr.Kr. Zvirgzdenes ezera pussalā tika uzcelta apmetne, kuras galvenais apdzīvotības laiks bija 2.–6. gs., bet 7. gs. beigās apmetnes teritoriju sāka izmantot apbedīšanai, kas turpinājās līdz 11. gs. beigām. Pavisam izpētīja 175 latgaļu apbedījumus.⁶⁰ 1948.–1950. un 1958. gadā V. Urtāns izpētīja Kalniešu II kapulauku, kur atklāja 33 latgaļu apbedījumus, kas tur glabāti no 7. gs. beigām līdz 9. gs. sākumam.⁶¹ 1947. un 1948. gadā pilnībā tika izpētīts Pildas Nukšu kapulauks, kurā atklāja 218 latgaļu apbedījumus (1947. g. vad. E. Šnore, 1948. g. J. Graudonis).

Kapulauka izrakumu rezultāti tika atspoguļoti E. Šnores monogrāfijā, kas, lai gan veltīta vienam objektam, uz plašā salīdzināmā materiāla bāzes vērtējama kā vispusīgs ieskats latgaļu kultūrā.⁶² 1948. gadā mazāka apjoma izrakumus E. Šnore veica vēl vairākos latgaļu kapulaukos – Mežārēs, Raskumos, Bricos, Kāpurkalnā. Pie Jaunpiebalgas kapsētas viņa izpētīja trīs latgaļu kapu uzkalniņus.⁶³ 1954. un 1960. gadā tur izrakumus veica arī K. Ozola, bet 1958. gadā viņa pētīja latgaļu kapulauku Priekuļu Kalnapiļās.⁶⁴ 1954. gadā E. Šnore izpētīja četrus latgaļu kapu uzkalniņus Ciblas (Djatlovkas) kapulaukā. Bez tam saskaņā ar 1949. gadā Ļeņingradā un 1951. gadā Tartu notikušo plēnumu ieteikumiem par ciešāku sadarbību ar Krievijas un Baltkrievijas pētniekiem kopīgu problēmu risināšanā E. Šnore veica pieminēkļu apzināšanu un izrakumus Latvijas austrumu pierobežā (uzkalniņi Daņilovkā, Šķilbēnos, Pasiēnā, Katalovā, pie Zilupes stacijas).

Lielupes baseinā kapulauki tika pētīti Svitenes Liksmaņos, kur 1950. gadā V. Urtāns atklāja 17 vidējā un vēlā dzelzs laikmeta apbedījumus, kā arī Bauskas Čunkānos–Dreņģeros, kur izrakumus 1952. gadā veica Ā. Stubavs. Latvijas rietumu daļā izrakumi notika Grobiņas Priediena skandināvu 7.–9. gs. uzkalniņu kapulaukā, kur 1951. gadā P. Stepiņš izpētīja 30, bet 1957. gadā J. Daiga 10 uzkalniņus.⁶⁵ 1959. gadā sākās un 1960. gadā noslēdzās I. Cimermanes izrakumi Alsungas Kalniņu kapulaukā, kur atklāja kuršu 11.–13. gs. ugunskaņus.⁶⁶

Darbi vēsturisko laiku, proti, viduslaiku un agro jauno laiku pieminēkļos sākās ar izrakumiem kara sapostītajā Rīgas vecpilsētā Rātslaukumā un tā apkārtnē. 1947. un 1948. gadā tos vadīja E. Šnore no Vēstures institūta, bet 1949. gadā M. Vilsone no Rīgas vēstures muzeja. Turpmākajos gados līdz 1970. gadam, kad vadību pārņēma Vēstures institūts, arheoloģiskos izrakumus vairākās vietās vecpilsētā veica Rīgas vēstures muzejs (vad. T. Pāvele, M. Vilsone).⁶⁷ Piecdesmitajos gados notika arī sakopšanas un konservācijas darbi vairākās mūra pilīs, resp., pilsdrupās (Turaidā, Siguldā, Cēsis, Bauskā).⁶⁸ Sakarā ar restaurācijas darbiem Turaidas pilsdrupās 1953. gadā tur nelielus izrakumus veica

Ā. Stubavs.⁶⁹ Izrakumi notika arī desmit vēsturisko laiku apbedījumu vietās – Auru Agrāriešos (vad. J. Graudonis),⁷⁰ kapsētā pie Saldus slimnīcas (vad. J. Daiga),⁷¹ Stukmaņu Vīnakalnā (vad. V. Urtāns)⁷² u.c.

Apskatāmajā laika posmā notika arī arheoloģisko pieminekļu apzināšana. Bez jau pieminētās E. Šnores veiktās apzināšanas Latvijas austrumu pierobežas rajonos Ā. Stubavs un E. Brīvkalne no 1947. līdz 1950. gadam apsekoja un reģistrēja Latvijas pilskalnus, pavisam 391. Pie vairāk nekā 50 pilskalniem tika konstatētas apmetnes.⁷³ Uz šo datu pamata tika publicēta Latvijas pilskalnu izplatības karte.⁷⁴ 1959. gadā J. Apals uzsāka jaunas arheoloģisko pieminekļu kategorijas – ezermitņu jeb ezerpiļu meklējumus Latvijas ezeros. Šajā gadā viņš apzināja klāstu mītnes Salu, Ušuru, Lisas un Āraišu ezeros Vidzemē.⁷⁵

No apskatāmā laika posma publikācijām vispirms jāpiemin tie darbi, kas, balstoties uz jau agrāk uzkrāto arheoloģisko materiālu, atspoguļoja jaunu konceptuālo pieeju Latvijas aizvēstures skaidrojumā. 1948. gadā tika publicētas divas Jāņa Zuša brošūras sērijā “Apcerējumi par Latvijas PSR vēsturi”. Sērija tika pieņemta kā priekšdarbs aptverošas, uz marksisma-ļeņinisma teorijas pamatiem veidotas Latvijas vēstures uzrakstīšanai.⁷⁶ Brošūrā par Latvijas aizvēsturi J. Zutis kritizēja “latviešu buržuāziskos vēsturniekus” un pirmkārt F. Balodi par viņa nacionālistiskajām nostādnēm, par kultūras izmaiņu skaidrošanu ar cilšu imigrācijām un iekarojumiem, par baltiem kā augstākas kultūras nesējiem pretstatā somugriem. J. Zutis izmaiņas skaidroja ar vietējo cilšu ražošanas spēku un ražošanas attiecību autohtonu attīstību. Viņš noliedza arī indoeiropiešu teoriju, jo tā bija pretrunā ar tolaik vēl oficiālo Nikolaja Marra “stadiālās attīstības mācību” (Josifs Staļins to “gāza” 1950. gadā).⁷⁷ Brošūrā par agrariem viduslaikiem Latvijā J. Zutis, izmantojot gan arheoloģiskos, gan 13. gs. rakstītos avotus, gan latviešu tautasdziesmas, aplūkoja laiku no 9. līdz 12. gadsimtam. Atbilstoši PSRS pieņemtajai sabiedrisko attiecību vēsturiskās attīstības shēmai, viņš secināja, ka šajā laikā vietējās sabiedrības “atradās pārejas stadijā no pirmat-

nējās ģints un cilts sabiedrības uz šķiru sabiedrību, t.i., feodālo iekārtu”⁷⁸

Tālāko marksisma-ļeņinisma-staļinisma oficiālās aizvēstures sabiedrības sociāli ekonomiskās periodizācijas un interpretācijas shēmas nostiprināšanu daudz plašāk nekā vēsturnieks J. Zutis veica igauņu arheologs Harijs Moora 1952. gadā iznākušajā grāmatā “Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā”. H. Moora lieliski pārzināja Baltijas arheoloģisko materiālu, un viņam nebija grūti tā interpretāciju pietiekami pārliecinoši iekļaut marksistiskajā vēsturiskā materiālisma socioloģiskajā shēmā.⁷⁹ Ja atmet totalitārās sistēmas uzspiestos “aksesuārus” – F. Engelsa, bet īpaši J. Staļina citātus, tad H. Mooras darbs izceļas ar stingri sistēmisku, marksistiski traktētu arheoloģiskā materiāla vēsturisku interpretāciju. Autora erudīcija un darba konceptuālais raksturs nodrošināja tam ilgstošu vietu Latvijas aizvēstures rakstniecībā. Līdz pat 70. gadiem tā bija mācību grāmata vēstures studentiem. Līdzīgas nostādnes paustas arī 1952. gadā krievu, bet 1953. gadā latviešu valodā iznākušajā Latvijas PSR vēstures 1. sējumā. Šajā grāmatā nodaļu par pirmatnējās kopienas iekārtu bija sarakstījuši H. Moora un E. Šnore, bet nodaļu par agro feodālismu – Vasilis Dorošenko (1921–1992).⁸⁰

Tā kā jaunā arheologu paaudze vēl tikai veidojās, publikāciju par konkrētiem arheoloģiskajiem pieminekļiem vai problēmām šajā laika posmā nebija daudz. No nozīmīgākajām jāmin E. Šnores monogrāfija par pilnībā izpētīto Nukšu kapulauku.⁸¹ Viņa publicēja arī rakstu par latgaļu pilskalniem.⁸² 1957. gadā iznākušajā izdevuma “Arheoloģija un etnogrāfija” pirmajā laidienā bija E. Šnores raksts par Asotes pilskalna krāsnīm,⁸³ Ā. Stubava raksts par amatniecību Ķentes pilskalnā un apmetnē⁸⁴ un A. Anteina raksts par Ķentes pilskalna dzelzs un tērauda izstrādājumu izgatavošanas tehnoloģiju.⁸⁵ Pētījumu par rotējamām ierīcēm vēlajā dzelzs laikmetā publicēja V. Urtāns.⁸⁶ Pievēršanos amatniecības jautājumiem acīmredzot stimulēja 1948. gadā Maskavā publicētais Borisa Ribakova fundamentālais pētījums par Senās Krievzemes amatniecību. Šī interese saglabājās arī nākamajos gados.

1960.–1990. GADS

Šajos 30 gados arheoloģiskie izrakumi notika vairāk nekā 280 objektos.⁸⁷ Posms iezīmīgs ar to, ka sākās plaša mēroga celtniecības organizāciju finansēti arheoloģisko pieminekļu glābšanas izrakumi. Kā lielākie minami izrakumi Daugavas hidroelektrostaciju celtniecības zonās – 1960.–1966. gadā Pļaviņu (Aizkraukles) HES, 1966.–1975. gadā Rīgas HES, 1982.–1987. gadā Daugavpils HES applūdinājuma zonās. Pļaviņu un tai tūlīt sekojošajā Rīgas HES būvniecības laikā izrakumos ar retiem izņēmumiem bija piesaistīti visi Latvijas arheologi, katru gadu organizējot 5–7 ekspedīciju brigādes, kas daudzos gadījumos strādāja no aprīļa sākuma līdz pat novembra beigām (Pļaviņu un Rīgas HES zonās vienu ekspedīciju organizēja LPSR Vēstures muzejs, bet pārējās LPSR ZA Vēstures institūts, Daugavpils zonā – tikai Vēstures institūts). 1962. gadā sakarā ar plašajiem meliorācijas darbiem Lubāna zemienē I. Lozes vadībā sākās sistematiska arheoloģisko pieminekļu apzināšana un izrakumi, kas turpinājās līdz 1990. gadam (epizodiski arī vēlāk). Šo darbu rezultātā Lubāna mitrājā atklātas 27 akmens laikmeta apmetnes. No tām izrakumi notikuši 20 apmetnēs (17 apmetnēs tos veica I. Loze, trijās – F. Zagorskis). Dažādās Latvijas vietās izrakumus veica plānojamo ceļu izbūves un grantskarjeru vietās, kur tos finansēja attiecīgās celtniecības organizācijas.

Šajos liela mēroga izrakumos tika iegūts bagātīgs arheoloģiskais materiāls no akmens laikmeta līdz pat viduslaikiem un jaunajiem laikiem – var pat runāt par tā lavīnveidīgu pieaugumu. Finanšu līdzekļi tika izmantoti galvenokārt pašu izrakumu veikšanai (inventāra iegāde, komandējumi štata un ārštata darbiniekiem, algas strādniekiem). Iegūtā materiāla tālākā apstrāde – vienota uzskaitē, sistematizācija, konservācija, kā arī piemērotu telpu nodrošinājums kolekciju novietošanai palika pašu pētniecisko organizāciju ziņā, kas tām, un pirmkārt Vēstures institūtam, radīja nopietnas grūtības. Līdztekus plašajiem izrakumiem turpinājās arī arheoloģisko pieminekļu apzināšanas darbi. Dalībnieku skaita ziņā lielākās apzināšanas ekspedīcijas (vad. J. Grau-

donis) tika organizētas 1971. un 1972. gadā Dienvidlatgales un Daugavpils HES zonas pieminekļu meklēšanai, kas iepriekš bija vāji apzinātas. Paredzamajā applūdinājuma zonā reģistrēja 49 jaunas apmetnes un 17 kapulaukus.⁸⁸ Regulāras apzināšanas, veicot zondāžas vai nelielus pārbaudes izrakumus, notika arī citās Latvijas daļās. Ē. Mugurēviča vadītā Kurzemes ekspedīcija daudzas sezonas 60. un 70. gados pārbaudīja zināmos un atklāja daudzus jaunus arheoloģiskos pieminekļus Latvijas rietumu daļā. Līdzīgā veidā M. Atgāža ekspedīcija strādāja Zemgalē.⁸⁹ 1968. gadā J. Graudonis organizēja ekspedīciju Augšzemes pieminekļu apzināšanai,⁹⁰ I. Loze 1976. gadā,⁹¹ bet A. Vasks 1989. gadā⁹² apzināja toreizējo Liepājas rajonu. Sešdesmitajos gados līdz 1973. gadam J. Apals turpināja apsektot ezerus Kurzēmē, Zemgalē, bet it īpaši Vidzemē. Kopumā klāstu mītnes tika atklātas 10 Vidzemes ezeros.⁹³ Kopš 1977. gada visā Latvijas teritorijā arheoloģisko pieminekļu pārbaudi ar nolūku sagatavot jaunu aizsargājamo pieminekļu sarakstu uzsāka MKPZPP arheologi (J. Urtāns, A. Radiņš, J. Siatkovskis u.c.). Šo darbu rezultātā 90. gadu sākumā Latvijā bija reģistrēti 1500 valsts nozīmes un gandrīz 1000 vietējās nozīmes arheoloģisko pieminekļu.⁹⁴

Sešdesmitajos–astoņdesmitajos gados Latvijas arheologu rindas papildinājās ar Jāni Asari, Viktoriju Bebri, Tatjanu Bergu, Ināru Briedi (Kunigu), Andri Cauni, Andri Celmiņu (1956–2013), Jāni Cigli, Baibu Eglāju, Jāni Grūbi, Natāliju Jefimovu, Dairu Kleperi, Mārtiņu Lūsēnu, Ievu Osi, Ingrīdu Ozeri (Virsi), Aldi Pravorni, Arni Radiņu, Mārtiņu Rušu, Jāni Siatkovski (1957–1990), Dagniju Svarāni, Silviju Tilko, Guntu Toropinu, Normundu Treiju, Juri Urtānu, Andreju Vasku, Antoniju Vilcāni, Ilgu Zagorsku, Gunti Zemīti un Iritu Žeieri.

Jau 50. gados aizsākusies sadarbība ar dabas un tehnisko zinātņu speciālistiem arheoloģisko materiālu analizē turpinājās un paplašinājās arī nākamjās desmitgadēs. Seno metālu pētniecībā darbojās Aleksis Anteins (1915–2002), izrakumos atrastās kultūruaugu un nezāļu sēklas pētīja Alfrēds Rasiņš (1916–1995), bet dzīvnieku kaulus – Kalju Pāvers (*Paaver*; 1921–1985) no Igaunijas

ZA Zooloģijas un botānikas institūta un Valentīna Daņiļčenko no PSRS ZA Arheoloģijas institūta. Zivju atliekas analizēja Jānis Sloka (1920–1997), bet apbedījumos atrasto cilvēku skeletus – paleopatologs Vilis Derums (1899–1988). Sporu un ziedputekšņu pētījumus Lubāna zemienes apmetnēs veica Gaļina Ļevkovska no PSRS ZA Arheoloģijas institūta Ļeņingradas nodaļas. Svarīgi arī tas, ka hronoloģijas noskaidrošanai kopš 60. gadiem arvien plašāk sāka izmantot radioaktīvā oglekļa ^{14}C metodi (pirmā ^{14}C laboratorija PSRS tika izveidota Ļeņingradā 1957. gadā; 1959. gadā tāda tika nodibināta arī Tartu; padomju laikā abās šajās laboratorijās tika veikta lielākā daļa Latvijas arheoloģisko pieminekļu ^{14}C analīžu). No 1986. gada koku paraugu datēšanai sāka izmantot dendrohronoloģisko metodi, ko Vēstures institūtā attīstīja Māris Zunde.

Akmens laikmeta pētījumos 60.–80. gados viens no nozīmīgākajiem atklājumiem bija paleolīta beigu posma apdzīvotības pēdu atklāšana Latvijas teritorijā. Ar šiem jautājumiem kopš 70. gadiem nodarbojas I. Zagorska. 1972. gadā A. Zariņa, veicot plašus izrakumus lībiešu ciema vietā Salaspils Laukskolā, lībiešu ciema austrumu daļā zem tumšā kultūrslāņa gaišajā pamatzemē atrada dažādus krama rīkus (griežņus, kasīkļus, nažveida šķilas, bultu galus). Pētniece atzina, ka šie atradumi ir līdzīgi Lietuvā atrastajiem, kur tos datēja ar 9. g.t. otro pusi un 8. g.t. pr.Kr. – tātad ar vēlo paleolītu un agro mezolītu.⁹⁵ 1973. gadā I. Zagorska veica izrakumus tieši šajos kramu atradumu rajonos un pavisam konstatēja astoņas kramu koncentrācijas vietas jeb ligzdas (kas tika interpretētas kā varbūtējas seno slieteņu vietas). Pavisam Laukskolā atrada ap 2000 kramu. Skaidrs bija tas, ka šeit ir seno ziemeļbriežu mednieku sezonāla apmešanās vieta.⁹⁶ Atklājumam bija divējādas sekas: 1) izrādījās, ka Latvijas apdzīvotība ir par gadu tūkstoti senāka, nekā domāja agrāk; 2) iegūtie krama priekšmeti tagad bija labs etalons līdzīgu, tātad tikpat senu krama priekšmetu identifikācijai citos jau agrāk pētītos vēlāku periodu arheoloģiskajos pieminekļos (pie Sēlpils pilskalna, Skrīveru Lielrutuļos, Ikšķiles Elkšņu skolā, Sēlpils Plāteros).

Mezolīta izpētē nozīmīgs bija 1964. gads, kad F. Zagorskis Osas apmetnē pie Piestiņas upes (ietek Lubāna ezerā) zem 1,4 m biezas smilšu sanesumu kārtas atklāja neolīta apmetnes kultūrslāni, bet zem tā, tieši virs glūdainās pamatzemes – mezolīta kultūrslāni. Mezolīta slānī atrada arī satrūdējušus kokus, acīmredzot celtņu paliekas. Izrakumi Osā turpinājās 1969. un 1981.–1982. gadā. Osa bija pirmā akmens laikmeta apmetne, kurā atklāja mezolīta apdzīvotību.

Svarīgi atklājumi notika pie Burtnieku ezera. 1964. gadā, rokot granti, atrada apbedījumus Zvejniekos. Tai pašā gadā izpētīja četrus kapus (divos bija okers). Izrakumi šajā visai ziemeļaustrumu Eiropai unikālajā kapulaukā turpinājās līdz 1971. gadam, pavisam atklājot 315 apbedījumus. Izrakumu vadītājs F. Zagorskis kapulauka materiālus publicēja atsevišķā monogrāfijā, kurā bez kapu aprakstiem un kapu inventāru analīzes raksturoja arī kapulauka hronoloģiju, apbedīšanas paražas un kapulauka kultūras piederību.⁹⁷ 1970. gadā blakus kapulaukam atklāja arī mezolīta un neolīta apmetni, kuras izrakumi turpinājās līdz 1978. gadam.⁹⁸ Tieši šeit – mezolīta apmetnē 1975. gadā atklāja senāko apbedījumu Baltijā – 305. kapu. Tas bija apbedīts dzīvesvietā (kultūrslānī) ap 7300. gadu pr.Kr. (šeit un turpmāk norādīti šodien pieņemtie akmens laikmeta kalibrētie ¹⁴C datējumi). Mezolīta laikmetam atbilstošas apdzīvotības slāni 1975. gadā atklāja arī I. Loze Zvidzes apmetnē pie Lubāna ezera. 1979. un 1980. gadā viņa atklāja un veica izrakumus agrā mezolīta apmetnē Sūļagalā uz dienvidiem no Lubāna ezera.⁹⁹

Minēto četru mezolīta apmetņu pētījumi deva iespēju precizēt mezolīta hronoloģiju un detalizētāk raksturot šī laikmeta kultūru. Septiņdesmitajos gados mezolītam tika izdalīti trīs posmi: agrais (9000.–8300. g. pr.Kr.), vidējais (8300.–6000. g. pr.Kr.) un vēlais (6000.–5400. g. pr.Kr.). Agrajā un vidējā mezolītā bija raksturīga Kundas kultūra (tā izplatīta Igaunijā, Latvijā, Lietuvas ziemeļu daļā, kā arī Krievijas pierobežas apgabalos). Latvijas teritorijā atšķirībā no Igaunijas vēlo mezolītu nepieskaitīja Kundas,

bet Narvas kultūrai.¹⁰⁰ Mezolīta liecības atklāja arī Latvijas rietumdaļā Košķēnu apmetnē pie Usmas ezera.¹⁰¹

1964. gada izrakumi jau pieminētajā Osas apmetnē bija svarīgi arī neolīta pētniecībā. Tur pirmoreiz atklāja keramiku, kas izrādījās senāka par ķemmes keramiku, ko līdz tam uzskatīja par pašu senāko. Jau 50. gados tādu apmetnēs pie Narvas pilsētas bija atklājis igauņu arheologs Lembits Jānitss (*Jaanits*), un tā ieguva Narvas tipa keramikas nosaukumu, bet kopā ar citiem atradumiem – Narvas kultūras apzīmējumu.¹⁰² Radioaktīvā oglekļa analīzes parādīja, ka Osas resp. Narvas tipa keramika attiecas uz 5400. g. pr.Kr. un ir senākā keramika Baltijā. Šādu keramiku 70. gados atrada arī I. Loze Zvidzes apmetnē. Arī tur tās vecākais datējums norādīja uz 5400. g. pr.Kr. Līdz ar to 70. gados Latvijā tika iezīmēts agrais neolīts (5400.–4100. g. pr.Kr.) ar tam raksturīgo Narvas kultūru, vidējais neolīts (4100.–2900. g. pr.Kr.) ar ķemmes keramikas kultūru un vēlais neolīts (2900.–1800. g. pr.Kr.) ar auklas keramikas un laivascirvju kultūru. Ar ¹⁴C metodi noskaidroja, ka plaši pētītā Sārnavas apmetne Rietumlatvijā piešķaitāma nevis bronzas laikmetam, bet gan vidējam neolītam.

Plašie izrakumi, īpaši Lubāna zemienē, parādīja arī to, ka vidējā neolītā ievērojami aktivizējās maiņas sakari. Par tiem, pirmkārt, liecināja bagātais citzemju krama izstrādājumu sortiments (mezolītā un agrajā neolītā krama bija maz un tas bija zemas kvalitātes). Otrkārt, vidējā neolītā ne vien Latvijas teritorijā, bet visā Austrumeiropā plaši izplatījās dzintara izstrādājumi no Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastes. I. Lozes pētījumi liecināja, ka viens no ievērojamākajiem dzintara apstrādes centriem bija Lubāna zemiene ar tās daudzajām apmetnēm, kur izgatavoti dzintara izstrādājumi maiņas ceļā sasniedza visai tālus Austrumeiropas apgabalus.¹⁰³ Vēl viens ļoti svarīgs atklājums saistībā ar vidējo neolītu tika izdarīts Zvidzes apmetnē – vidējā neolīta slānī starp dzīvnieku kauliem atrada arī mājlopu kaulus (kopumā pa apmetni – 8,9%, bet vienā no izrakumu laukumiem – pat 19%).¹⁰⁴ Pirms tam senāko mājlopu parādīšanās bija zināma tikai vēlajā neolītā.

Īpaši nozīmīgi bija izrakumi Lagažas apmetnē, kur bez vēlā neolīta apdzīvotības konstatēja arī apdzīvotību bronzas laikmeta sākumā. Zemesmēlē starp kopā saplūstošām Lagažas un Posma upītēm izveidotajā apmetnē no atklātās puses apdzīvoto teritoriju sargāja nocietinājums – dubulta baļķu siena. Tas liecināja, ka nocietinātas dzīvesvietas parādījās jau neolīta beigās – bronzas laikmeta sākumā. Apmetnē I. Loze identificēja arī agrajam bronzas laikmetam atbilstošu t.s. Lubānas tipa keramiku. Svarīgi bija bronzas kausējamo tīģeļu atradumi Lagažā, kas apliecināja vietējo bronzas apstrādi jau agrajā bronzas laikmetā.¹⁰⁵

Vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta pētniecībai nozīmīgu pienesumu deva izrakumi šī perioda pilskalnos. Šeit būtiska nozīme bija četriem pilnībā izpētītiem pilskalniem – Kokneses Mūkukalnam,¹⁰⁶ Doles Ķivutkalnam,¹⁰⁷ Ikšķiles Vīnakalnam¹⁰⁸ un Brikuļu pilskalnam Īdeņos.¹⁰⁹ Izrakumos tika iegūta principiāli jauna un plaša avotu bāze dažādu ar vēlo bronzas un senāko dzelzs laikmetu saistītu saimniecības, maiņas sakaru, celtniecības un sociālo jautājumu risināšanai. Īpaši svarīgi bija materiāli no Ķivutkalna un Vīnakalna, jo šie pilskalni bija apdzīvoti tikai vēlajā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā un tāpēc tur nebija vēlāku periodu uzslāņojumi. Izrakumos tur tika izsekota nocietinājumu būves attīstība no vienkārša stabu žoga līdz spēcīgiem, no smiltīm, māliem un akmeņiem celtiem aizsargvalņiem. Valņos to noturības stiprināšanai bija iebūvētas koka kameras. Šis atklājums minētā fortifikācijas būvpaņēmiena lietošanu padarīja senāku vairāk nekā par tūkstoš gadiem, jo līdz tam par senākajām uzskatīja kamerveida iebūves Ķentes pilskalna valnī 7.–8. gadsimtā. Mūkukalnā, kura pamatni veidoja dolomīta klints, nocietinājumi sastāvēja no plienakmeņu krāvumiem, stāvkoku sētas, kuras stabi bija nostiprināti dolomītā iekaltā grāvī. Uz zemesmēles ierīkotajā Brikuļu pilskalnā apbūvēto plakumu ietvēra plānā trapecveidīga koka palisāde. Pret zemesmēles lēzenāko pusi vērstajā palisādes stūrī bija izbūvēta torņveida celtne labākai apkārtnes pārredzamībai. Palisādei visapkārt bija izrakti divi aizsarggrāvji.

Aizsardzības sistēmas attīstība izsekota Lielvārdes Dievukalnā. Uz zemesraga starp Daugavu un tajā ietekošo Rumbiņas upīti ierīkotā nocietinājuma plakuma lielākā daļa bija noskalota un nobrukusi Daugavā, saglabājusies bija galvenokārt pret atklāto pusi vērsta nocietinājumu daļa. Senākajā posmā apdzīvoto plakumu aizsargāja zemes valnis ar koka sētu un grāvis tā priekšā. Nākamajā posmā nocietinājumi pavirzīti uz āru aiz agrākā grāvja, pēc tam vēl tālāk. Saglabājušās pārrogojušās koka konstrukcijas liecināja par visai izkoptu un daudzveidīgu aizsargbūvju celtniecības prasmi.¹¹⁰ Ūvutkalnā, Vīnakalnā, Brikuļu pilskalnā un Dievukalnā izpētīja arī īpaši izbūvētu vārtu respektīvi ieejas vietu plakumā. Pilnībā izpētītie pilskalni deva ieskatu arī par apdzīvotās daļas plānojumu un celtnēm vēlajā bronzas laikmetā. Tās tika būvētas stabu konstrukcijā un izvietotas pa perimetru gar aizsargjoslu, atstājot plakuma centrālo daļu mazāk apbūvētu. Lai gan ēku paliekas Ūvutkalnā bija slikti saglabājušās, tomēr ar 1. gadu tūkstoša pr.Kr. otro pusi datētā kultūrslāņa daļā konstatēja kādas jau guļbūvē celtas ēkas paliekas.¹¹¹ Tas bija senākais šādā tehnikā celtas ēkas atklājums Austrumbaltijā. Ar laiku, acīmredzot pieaugot iedzīvotāju skaitam, apbūvēta arī plakuma centrālā daļa. Par cilvēku skaita pieaugumu liecina arī visos pilskalnās novērotie centieni palielināt plakuma platību ēku celtniecībai, pavirzot nocietinājumus uz ārpusi. Iegūtais paleozooloģiskais un palinoloģiskais materiāls nepārprotami liecināja, ka jau senāko pilskalnu rašanās laikā 1. gadu tūkstoša pr.Kr. sākumā galvenās iztikas līdzekļu sagādes nozares bija lopkopība un zemkopība. Zem Dievukalna aizsargvāļņa atklātās arkla vagu pēdas ir pašlaik senākās liecības par arkla zemkopības pastāvēšanu 1. gadu tūkstoša pr.Kr. sākumā.¹¹² Spilgtas liecības šajos pilskalnās iegūtas par bronzas apstrādi. Īpaši atzīmējams Ūvutkalna un Brikuļu pilskalns, kur atrastais tīģeļu un lejamveidņu lielais skaits tos raksturo kā ievērojamus bronzas apstrādes un maiņas centrus.

Agro metālu periodā apdzīvotie pilskalni pētīti arī citās vietās, kur atbilstošs kultūrslānis vai atradumi atklājās zem vēlāko periodu uzslāņojumiem (Bauskas, Daugmales, Gūtiņu, Kokne-

ses, Madalānu, Matkules, Paplakas, Sakaiņu, Salaspils, Sēlpils, Stupeļu, Ciriša ezera Upursalas pilskalns).¹¹³ Šeit iegūtie dati labi papildināja plašāk pētītajos pilskalnās gūtās atziņas.

No pētītajām apbedījumu vietām nozīmīgi bija izrakumi Bārtas Pukuļu uzkalniņu kapulaukā. Šo kapulauku 1962. gadā atklāja P. Stepīņš un izpētīja divus uzkalniņus. Sakarā ar grantskarjera paplašināšanu A. Vasks 1979.–1981. gadā izpētīja atlikušos 11 uzkalniņus ar skelet- un ugunskapiem. Spriežot pēc radioaktīvā oglekļa analizēm, kapulauks datējams ar agro bronzas laikmetu (1700.–1100. g. pr.Kr.) un tam ir analogijas ar kapulaukiem Centrālajā un Ziemeļu Eiropā.¹¹⁴ Ziemeļvidzemē 60.–80. gados tika pētīti uzkalniņi ar akmeņu šķirstiem – Limbažu Buļļumuižā (vad. J. Graudonis),¹¹⁵ Alojās Buktēs (vad. J. Graudonis),¹¹⁶ Umurgas Liepkalnā (vad. T. Berga).¹¹⁷ Šajos uzkalniņos skeletu kauli nebija saglabājušies, trūka arī kapu inventāru. Kopumā uzkalniņus datēja ar 1. gadu tūkstoti pr.Kr. E. Šnores izpētītajā smilšu uzkalniņā Gārsenes Bērzkalnās uz pamatzemes atklāja četrus skeletkapus. Pie diviem bija māla trauciņi ar švīkātu virsmu. Uzkalniņu datē ar 1. gadu tūkstoša pr.Kr. otro pusi.¹¹⁸ Atklājums bija nozīmīgs tajā ziņā, ka pirmo reizi bija izdevies konstatēt švīkātas keramikas kultūrai piederīgus apbedījumus. Neparasts izrādījās Ķivutkalna līdenais kapulauks Doles salā, kas atklājās pēc Ķivutkalna pilskalna kultūrlāņa norakšanas (vad. J. Graudonis). Tas, ka tieši virsū kapulaukam tika uzcelta nocietināta dzīvesvieta, pats par sevi ir unikāls gadījums, kam nav analogijas visā Ziemeļeiropā. Kapulaukā izpētīja 231 skeletkapu un 20 ugunskapus. Ievērojot to, ka pilskalns ir vēlāks, bet kapulauks agrāks, J. Graudonis pēdējo datēja ar 2. gadu tūkstoša pr.Kr. otro pusi.¹¹⁹ Svarīgi arī tas, ka bija saglabājušies visi apbedījumi. Tāpēc kapulauku var uzskatīt par vienas bronzas laikmeta sabiedrības precīzu atspoguļojumu arheoloģiskā izteiksmē, kas savukārt paver plašas perspektīvas turpmākajiem pētījumiem gan fiziskajā antropoloģijā, gan paleodemogrāfijā, gan konkrētās sabiedrības sociālās sistēmas skaidrošanā, kā arī citās cilvēku sabiedrību raksturojošās jomās.

Agrā dzelzs laikmeta pētniecībai svarīgi bija izrakumi dzīvesvietās – lauku apmetnēs, kas agrāk tikpat kā nebija pētītas. Līdz 60. gadiem vienīgā plašāk pētītā lauku apmetne bija Zvirgzdenes Kivtos, kas bija apdzīvota no 1. gadu tūkstoša pr.Kr. līdz 6. gs. un kuras teritorijā 7. gs. tika ierīkots latgaļu kapulauks.¹²⁰ No 1961. līdz 1963. gadam Sēlpils Spietiņu apmetnē izpētīja 2250 m² lielu teritoriju (vad. J. Daiga, M. Atgāzis). Svarīgākais atklājums bija sešu dzelzs ieguves krāšņu paliekas, kas joprojām ir senākās Latvijas teritorijā. Apmetne bija apdzīvota 1.–6. gs., visintensīvāk 2.–5. gadsimtā.¹²¹ Ar 3.–5. gs. datētu dzelzs ieguves krāsni 1973. gadā atklāja M. Atgāzis arī Daugmales Jaunlīves apmetnē.¹²² Plaši izrakumi no 1985. līdz 1987. gadam notika Salienas Kerkūzu apmetnē (vad. A. Vasks). Izpētot 2310 m² lielu platību, apmetnē bez celtņu vietām atklāja arī palisādes tipa aizsargžoga vietu visapkārt apmetnei. Iespējamu apmetnes aizsargžoga pastāvēšanu Kivtu apmetnē pieļauj E. Šnore.¹²³ Žogu palieku atklājumi abās plaši pētītajās apmetnēs pamatoti izvirza jautājumu arī par citu lauku apmetņu aizsardzību pret meža zvēriem un svešiniekiem. Agrā dzelzs laikmeta apmetnes 80. gados vēl tika pētītas pie Krāslavas Vilmaņos III (vad. I. un F. Zagorski), kā arī Kalniešu Indricā un Slobodā (vad. A. Zariņa). Pēdējās divās zem kultūrslāņa atklājās seno kāšarkla vagu pēdas, norādot uz arkla zemkopību.¹²⁴ Bez iepriekš minētajām kļuva zināmas vēl citas lauku apmetnes, kas bija apdzīvotas agrajā dzelzs laikmetā. Taču to vairākums turpināja pastāvēt arī vēlāk, pat līdz vēlajam dzelzs laikmetam, tāpēc tādās apmetnēs bija grūti izdalīt to materiālu daļu, kas atbilstu agrajam dzelzs laikmetam. No otras puses, apmetņu ilgstošā pastāvēšana vienā vietā liecina par apdzīvotības stabilitāti un dabas resursu, pirmkārt – zemes racionālu izmantošanu. Agrā dzelzs laikmeta apdzīvotība tika konstatēta arī virknē pilskalnu (Matkules, Kokneses Mūkukalna, Daugmales, Lielvārdes Dievukalna, Aglonas Gūtiņu un Madalānu pilskalnā). Atskaitot Mūkukalnu, kur 3.–4. gs. tika celti jauni nocietinājumi,¹²⁵ pārējos pilskalnos agrā dzelzs laikmeta apdzīvotība bijusi samērā vāja.

No apbedījumu vietām kā nozīmīgākie atzīmējami L. Vankinas izrakumi Ābeļu Boķos, kur izpētīja septiņus uzkalniņus un kur mirušie apbedīti no 2./3. līdz 10. gs.,¹²⁶ kā arī M. Bresavas izrakumi uzkalniņu kapulaukos Sērenes Pungās (pieci uzkalniņi) un Staburaga Pāķos (pieci uzkalniņi).¹²⁷ Divos pēdējos kapulaukos izrādījās, ka kapu uzkalniņi ierīkoti senākas apmetnes vietā. Trīs kapu uzkalniņus izpētīja arī Plāteru–Spietiņu arheoloģiskajā kompleksā (vad. J. Daiga un M. Atgāzis). Arī uzkalniņš Plāteros bija ierīkots senākas apmetnes vietā.¹²⁸ Gaujas senlejā trīs kapu uzkalniņus – t.s. batarīņus 70. gados un 1984. gadā izpētīja J. Graudonis. Ādažu Melkertu uzkalniņā atklājās, ka tas izveidots divos paņēmiēnos – 1. gadu tūkstoši pr.Kr., bet otrreiz agrajā dzelzs laikmetā, līdz ar to liecinot par apbedīšanas tradīciju zināmu kontinuitāti.¹²⁹

Sešdesmitajos–astoņdesmitajos gados tika iegūti arī jauni dati par pilskalniem vidējā dzelzs laikmetā. Kopumā šī perioda apdzīvotība sastapta 24 pilskalnos, no kuriem plašāki materiāli iegūti Kokneses,¹³⁰ Lokstenes,¹³¹ Mežmalu¹³² un Obzerkalna¹³³ pilskalnā. Atskaitot Mežmalu un Obzerkalna pilskalnu, Koknesē, Lokstenē un citos pilskalnos vidējā dzelzs laikmeta slāni pārklāja slānis, kas veidojies vēlajā dzelzs laikmetā, proti, laikā, kad tika veikti ievērojami zemes darbi spēcīgāku nocietinājumu izbūvei. Šos darbus veicot, iepriekšējā laika kultūrslānis ar celtnu un nocietinājumu paliekām bieži tika izpostīts. Tāpēc izrakumos iegūtās liecības par vidējo dzelzs laikmetu ir visai fragmentāras. Tā Kokneses pilskalnā izdevās atsegt cauri valnim izbūvētu 5 m garu un 1,4 m platu nocietinātu vārtu eju, kurai, iespējams, bijusi segta virsbūve.¹³⁴ Obzerkalna pilskalnā gar plakuma malu atklāja grāvi koka aizsargsienas nostiprināšanai, kā arī kādu celtnes vietu, kurā bija akmeņu krāvuma krāsns, bet tai blakus atklātais pavards.¹³⁵ Lai arī iegūtie materiāli labi papildināja zināšanas par vidējā dzelzs laikmeta pilskalnu apbūvi un saimniecību, principiāli jaunas atziņas šajos jautājumos tie neienes. Tomēr šie izrakumi parādīja arī kaut ko citu, proti, to, ka 7.–8. gs. rodas jauni pilskalni vai atsākas agrāk pamesto pilskalnu

izmantošana (Altenes,¹³⁶ Mežmalu,¹³⁷ Obzerkalna,¹³⁸ Kausa,¹³⁹ Brikuļu¹⁴⁰ pilskalns), ko skaidro ar jaunu iedzīvotāju grupu – latgaļu priekšteču parādīšanos pie Daugavas¹⁴¹ un tālāk Austrumlatvijā.¹⁴²

Nesalīdzināmi bagātīgākus un daudzveidīgākus materiālus deva 27 pilskalnos pētītie vēlā dzelzs laikmeta slāņi. Izrakumi apstiprināja jau līdz 60. gadiem vairākos pilskalnos novēroto pastiprināto nocietinājumu būvi 10. un īpaši 11. gadsimtā. Šajā laikā atsevišķi pilskalni kļūva, kā tika uzskatīts, par vietējo valdnieku rezidencēm un lielāku apgabalu centriem. Tai pašā laikā izrakumi parādīja, ka 9. vai 10. gs. daļa agrāko pilskalnu tika pamesta (Brikuļu, Ķentes, Mūkukalna, Obzerkalna, Mežmalu pilskalns). Plašākie izrakumi galvenokārt sakarā ar spēkstaciju būvi tika veikti pilskalnos pie Daugavas. Sešos no tiem 13.–14. gs. tika uzceltas vācu mūra pilis, turklāt trijās no šīm vietām – Salaspilī, Altenē un Dinaburgā – pirmsvācu pilskalna pastāvēšanu noskaidroja tikai arheoloģiskie izrakumi. Lai gan mūra piļu celtniecība lielā mērā bija izpostījusi iepriekšējā laika pilskalnu kultūrslāni, vairākās vietās tomēr izdevās iegūt svarīgas liecības par pirmsvācu perioda apbūvi.

Kokneses pilskalnā 4–7 m biežajā kultūrslānī konstatēja 14 apbūves kārtas, no kurām uz pirmsvācu laiku attiecās 8 apakšējie slāņi. Šeit relatīvi labi bija saglabājušās vēlajā dzelzs laikmetā guļbūvē celtu koka ēku paliekas ar māla kleķa vai akmens krāsnīm, retāk ar pavardiem. Konstatēja pat veselus dzīvojamo un ar tām saistīto saimniecības ēku kompleksus, kā arī ar kokiem izliktas ietves.¹⁴³ Neparastas bija šajā koka apbūves līmenī atklātās kādas ovāli konturētas sienas mūrējuma paliekas, kas stratigrāfiski attiecās uz 12. gs. otro pusi. Izrakumu vadītājs Ā. Stubavs hipotētiski pieļāva, ka tās ir pareizticīgo baznīcas paliekas (celtnes tuvumā atrada arī baznīcas zvana fragmentu).¹⁴⁴ Tomēr vēlāk, kritiski analizējot atraktā mūrējuma aprakstu, baznīcas esamība šajā vietā tika noraidīta.¹⁴⁵ Sēlpils pilskalnā (vad. E. Šnore) zem mūra pils drupām izdevās fiksēt sēļu pilskalna vaļņa paliekas, kā arī vairākas celtnu vietas, kas deva ieskatu par

sēļu celtniecības tradīcijām. Atradumi liecināja, ka intensīva dzīve Sēlpilī norisinājusies 10.–12. gadsimtā.¹⁴⁶

Plaši izrakumi tika veikti jau 30. gados pētītajā Daugmales pilskalnā (vad. V. Urtāns). Starp atradumiem īpaši izcēlās ar amatniecību un tirdzniecību saistītie priekšmeti, kas šo pilskalnu spilgti iezīmēja kā nozīmīgu amatniecības un tirdzniecības centru pie Daugavas.¹⁴⁷ Plaši pētījumi notika arī vienā no lielākajiem Latvijas pilskalniem – Oliņkalnā (plakuma platība 2,3 ha; vad. Ē. Mugurēvičs). Lai gan kultūrslānis nebija biezs – vidēji 0,4 m un celtnu paliekas bija saglabājušās vāji, izrakumos tomēr izdevās identificēt 25 celtnes un sadalīt tās piecos secīgos pastāvēšanas periodos no 10. gs. otrās puses līdz 13. gs. sākumam. Izsekoja arī nocietinājumu izbūves četras stadijas.¹⁴⁸

Ārpus Daugavas zonas veiktie izrakumi nozīmīgi tādā ziņā, ka tie deva ieskatu par pilskalniem vēlajā dzelzs laikmetā mazāk pētītos Latvijas novados. Latgales augstienes rajonā plaši tika pētīts Madalānu pilskalns (izpētīja 812 m² plakuma; vad. V. Urtāns). Līdz 2,7 m biezajā kultūrslānī izšķīra četrus horizontus, no kuriem augšējie trīs attiecās uz laiku no 3.–4. gs. līdz 13. gadsimtam. Īpaši intensīva dzīve pilskalnā ritējusi 12. un 13. gs., kad izbūvēti arī spēcīgāki nocietinājumi – divas terases un vaļņi.¹⁴⁹ Līdz izrakumiem Rēzeknes pilsdrupās nebija īsti skaidrs, vai te ir bijis pirmsvācu pilskalns. Izrakumi, kurus tur 1980.–1982. gadā veica Ē. Mugurēvičs, parādīja, ka pirms mūra pils uzcelšanas te kopš 9. gs. bijusi latgaļu koka pils.¹⁵⁰ Izrakumos Riekstu kalnā Cēsīs noskaidrojās, ka 11.–13. gs. te bijusi vendu pils, bet 13. gs. sākumā te atradusies vācu pils (“vecā pils”) un pilskalna plakums bijis apjots ar mūri.¹⁵¹ Mazāk pētītajā Latvijas rietumu daļā izrakumi notika Zlēku Pabērzkalnā. Šis pilskalns ir neparasts ar diviem paralēli izveidotiem vaļņiem un starp tiem esošo šauru un garo plakumu. Pēc Ē. Mugurēviča domām, pilskalnam varētu būt sakars ar skandināvu aktivitātēm vēlajā dzelzs laikmetā.¹⁵²

Kopš 60. gadiem un arī agrāk veiktie izrakumi deva skaidrāku priekšstatu par pilskalnu attīstību vairāk nekā 2000 gadu ilgā laikposmā. Svarīgi ir apzināties, ka pilskalni ir plašākas

apdzīvotības struktūras kaut arī svarīgs, taču tikai viens elements. Lai vērtētu pilskalna nozīmi, svarīgi zināt arī tā apkārtnes apdzīvotības elementus – apmetni (senpilsētu), kulta vietu, kapulauku (kapulaukus), ostas un ceļu vietas, agrāro sistēmu (fosilo lauku) paliekas. Šo pārējo elementu arheoloģiskā pētniecība var labāk izgaismot arī paša pilskalna nozīmi vienā vai otrā laikmetā.

Aplūkotajos gadu desmitos izrakumi notika arī pie pilskalniem esošajās apmetnēs/senpilsētās. Vispār no uzskaitītajiem arheoloģiski pētītajiem 77 pilskalniem apmetnes līdz šim konstatētas pie 28 pilskalniem. Plašāki šādu apmetņu pētījumi veikti pie Daugmales, Dignājas, Ķentes un Stupeļu pilskalniem. Vēl mazāks ir pilskalnu tuvumā zināmo kapulauku skaits, kur apbedītos varētu saistīt ar pilskalna un/vai apmetnes/senpilsētas iedzīvotājiem.

Īpaši izceļama J. Apala 60. un 70. gados veiktā ezerpiļu kā jaunas arheoloģisko pieminekļu kategorijas arheoloģiskā izpēte. Nelieli izrakumi tika veikti Ušuru un Lisas ezerā. Visplašāk tika pētīta Āraišu ezerpils, no kuras laikā no 1965. līdz 1969. un no 1975. līdz 1979. gadam tika izpētīti apmēram 70%.¹⁵³ Ievērojot šī izcilā senatnes pieminekļa salīdzinoši labo saglabāšanās pakāpi, 1980. gadā sākās ezerpils brīvdabas rekonstrukcija, kas ne bez grūtībām noslēdzās vien 1992. gadā.¹⁵⁴

Daugavas lejtecē Rīgas HES celtniecības laikā no 1966. līdz 1975. gadam plaši izrakumi notika lībiešu ciemu vietās. Pavisam te konstatēti 13 ciemi, galvenokārt Daugavas labajā krastā un Doles salas augšgalā.¹⁵⁵ No plašāk pētītajiem atzīmējams ciems Salaspils Laukskolā, kur blakus bija divi ciemi (platība ap 7 ha), bet pa vidu lībiešu kapulauks un kur izpētīja ap 15 000 m² lielu platību.¹⁵⁶ Raušu ciemā Doles salā no apmēram 2,5 ha lielās ciema platības izpētīja ap 5000 m², Mārtiņsalā (Holme) izpētīja ap 3500 m² lielu platību, bet Lipšu ciemā no apmēram 1,5 ha lielās teritorijas izpētīja vienu trešdaļu.¹⁵⁷ Šie apjomīgie izrakumi deva skaidrāku priekšstatu par lībiešu saimniecību, kuras pamatā bija lauksaimniecība, taču liela nozīme bija arī amatniecībai un tirdzniecībai, kā arī par ciemu plānojumu un apbūvi. Vēlā dzelzs

laikmeta ciemu vietas zināmas arī citur Latvijā, taču tās tikpat kā nav pētītas. Zināms izņēmums ir Jaunsvirlaukas Vedgu apmetne Lielupes kreisajā krastā, kur J. Graudonis izpētīja 2300 m² lielu platību. Apmetne bijusi apdzīvota no agrā dzelzs laikmeta (varbūt par agrāk) līdz 13. gadsimtam.¹⁵⁸

No vidējā un vēlā dzelzs laikmeta apbedīšanas vietām 60.–80. gados izrakumi notika gan līdzenajos, gan uzkalniņu kapulaukos. Kuršu teritorijā 5.–7. gs. apbedījumi tika pētīti Vērgales Ošeniekos (vad. I. Virse, A. Vasks). Paugurā, kas, iespējams, ticis uzbērts, atklāja 24 apbedījumus, kā arī raksturīgo akmeņu iežogu paliekas. Kādā kapā atrada ar 5. gs. datējamu dzelzs šķēpveida lemesī, kas ir pirmais un pagaidām vienīgais šāda veida atradums Latvijā.¹⁵⁹ Turpinājās izrakumi Grobiņas arheoloģiskajā kompleksā. 1969. gadā P. Stepiņš netālu no pazīstamā skandināvu uzkalniņu kapulauka Priedienā atklāja 5.–6. gs. kuršu līdzeno kapulauku ar skeletapbedījumiem un izpētīja 10 kapus.¹⁶⁰ No 1984. līdz 1989. gadam LPSR ZA Vēstures institūta un PSRS ZA Arheoloģijas institūta Ļeņingradas nodaļas kopējā ekspedīcija, kuru vadīja I. Ozere (Virse) un Valērijs Petrenko (1943–1991), veica izrakumus vairākos Grobiņas kapulaukos (Priediena I un II, Atkalnu II, Rudzukulnu I un II kapulauks). Pētījumi liecināja, ka Grobiņas apkārtnē bijusi kuršu apdzīvota vēl pirms skandināvu ierašanās 7. gs. un ka abas grupas turpināja līdzāspastāvēšanu arī vēlāk.¹⁶¹ 1989. un 1990. gadā J. Asara vadībā notika izrakumi Lībagu Sāraju kapulaukā, kur izpētīja 46 kuršiem raksturīgus ugunskapus.¹⁶²

Zemgaļu teritorijā vairākās vietās tika pētīti līdzenie kapulauki ar skeletkapiem, no kuriem plašākie izrakumi notika Dreņģeru–Čunkānu kapulaukā pie Bauskas. No 1982. līdz 1991. gadam tika izpētīti 697 kapi (vad. M. Atgāzis, V. Bebre, A. Caune). Kopā ar 20.–50. gados izpētītajiem kapulaukā pavisam atklāti 738 kapi. Lai arī kapu skaits ir vislielākais, kāds jebkad izpētīts Latvijas dzelzs laikmeta kapulaukos, tomēr tikai ap 20% apbedījumu bija neskarti – lielākā daļa bija mantraču postīta sudraba rotu meklējumos. Kapulaukā apbedījumi bija izvietoti rindās blakus cits

citam, pie kam vienā rindā līdzās guldīti hronoloģiski tuvi mirušie (kapulauks izmantots no 8. līdz 11. gs.). Pavisam konstatēja 15–18 šādas eliptiskas rindas, kas lokveidā aptvēra iedomātu centru.¹⁶³ 93 apbedījumus 1969., 1970. un 1979. gadā Mežotnes centra kapulaukā izpētīja M. Atgāzis. Ap 6 ha lielais kapulauks, kas izmantots 8.–11. gs., atrodas Lielupes labajā krastā tieši pretim Mežotnes pilskalnam, tāpēc ir uzskatāms par Mežotnes arheoloģiskā kompleksa būtisku sastāvdaļu. Diemžēl arī šajā kapulaukā nepostīta bija tikai trešā daļa no izpētītajiem apbedījumiem.¹⁶⁴ No 1979. līdz 1981. gadam M. Atgāzis izpētīja 59 apbedījumus Dobeles Bāļu–Šķērstaiņu kapulaukā, kur mirušie apbedīti no 5. līdz 11. gadsimtam. Izrādījās, ka Bāļas un Šķērstaiņi, kurus agrāk uzskatīja par diviem atsevišķiem kapulaukiem, tomēr ir viens kapulauks, kura ziemeļrietumu daļā Bāļu zemē pārsvarā bija 5.–8. gs. apbedījumi, bet dienvidu daļā Šķērstaiņu zemē – 9.–11. gs. kapi.¹⁶⁵ No zemgaļu līdzeno kapulauku pētījumiem vēl atzīmējami J. Graudona izrakumi Jaunsvirlaukas Kakužēnu 5.–8./9. gs. kapulaukā, kur 1977.–1979. gadā izpētīja 77 kapus. J. Graudonis šajā kapulaukā konstatēja apbedījumu rindas, līdzīgas Dreņģeru–Čunkānu kapulaukā konstatētajām.¹⁶⁶

Visplašākie apbedīšanas vietu izrakumi laika posmā no 1960. līdz 1990. gadam notika latgaļu teritorijā gan Vidzemē, gan Latgalē. No 1961. līdz 1964. gadam Pļaviņu HES zonā Lejasbitēnu līdzenajā kapulaukā V. Urtāns izpētīja 459 kapus.¹⁶⁷ Septiņdesmitajos–astoņdesmitajos gados pāri par 250 apbedījumu izpētīja I. Kuniga Rušonu Kristapiņu,¹⁶⁸ 160 apbedījumus – Z. Apala Priekuļu Ģūģeru,¹⁶⁹ 158 apbedījumus – J. Apals Drabešu Liepiņu,¹⁷⁰ 92 apbedījumus – I. Žeiere Kokneses¹⁷¹ un 89 apbedījumus – J. Graudonis Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā.¹⁷² Bez līdzenajiem kapulaukiem 80. gados A. Radiņa vadībā notika arī izrakumi latgaļu uzkalniņu kapos – Pušas Patmaļniekos, Pasiernas Pakruļos,¹⁷³ Makašānu Kuciņos, Varakļānu Cakulos¹⁷⁴ un Kaunatas Batņos.¹⁷⁵ Pētnieks secināja, ka šajos 11.–13. gs. latgaļu senkapos apbedīšanas paražas bijušas ievērojami sarežģītākas, nekā tas tika uzskatīts agrāk.¹⁷⁶ Tā kā latgaļu kapulaukos bija sa-

glabājies samērā daudz apģērba palieku, tas deva iespēju A. Zariņai detalizēti izpētīt šo nozīmīgo materiālās kultūras sastāvdaļu. Savā grāmatā “Seno latgaļu apģērbs 7.–13. gs.” viņa raksturoja audumu veidus, darināšanas tehnikas, tālāko apstrādi, sieviešu un vīriešu apģērbu un tā sastāvdaļas, sniedzot arī to rekonstrukcijas.¹⁷⁷

Sešdesmitajos–astoņdesmitajos gados notika izrakumi arī kapulaukos sēļu zemēs Latvijas Augšzemē, kas arheoloģiski mazāk pētīta. Vispirms atzīmējami izrakumi Sēlpils Lejasdopeļu uzkalniņu kapulaukā, kur izrakumi bija notikuši jau 19. gadsimtā. No 63 kapu uzkalniņiem E. Šnore izpētīja desmit, kopumā atsedzot 40 apbedījumus, no kuriem 35 bija skeletkapi, bet pieci – ugunskapi. Mirušo apbedīšana notikusi no 10. līdz 13. gadsimtam. Pirmo reizi Latvijā skeletkapos atklāja polihromi apgleznotu koka priekšmetu, tostarp vairogu paliekas.¹⁷⁸ Nozīmīgi bija izrakumi Saukas Ratulānu uzkalniņā, kur no 76 apbedījumiem 42 bija 17. gs. pēcapbedījumi, bet pārējie attiecās uz agro, vidējo un vēlo dzelzs laikmetu.¹⁷⁹ Izrakumi Lejasdopelēs un Ratulānos, kā arī iepriekš jau pieminētajā Božu kapulaukā liecināja, ka tradīcija mirušos apbedīt kolektīvos kapu uzkalniņos sēļiem saglabājās līdz pat vēlajam dzelzs laikmetam un viduslaiku sākumam.

Rīgas HES celtniecības laikā no 1966. līdz 1975. gadam plaši tika pētīti Daugavas lībiešu kapulauki. Salaspils Laukskolas kapulaukā A. Zariņa izpētīja 610 kapus,¹⁸⁰ Doles Vampeniešu I un II kapulaukā E. Šnore izpētīja 314 kapus, bet Doles Raušu kapulaukā – 169 kapus.¹⁸¹ Mazāks kapu skaits tika izpētīts Salaspils Lipšos (vad. J. Daiga) un Vējstūros (vad. A. Zariņa), Ikšķīles Rumuļos un Zariņos (vad. J. Graudonis) un Tomes Nariņos (vad. M. Atgāzis). Kopumā Daugavas lejtecē izpētīto lībiešu kapu skaits sasniedz 1500.¹⁸² Daugavas lībiešiem pārsvarā bija raksturīgi līdzinie kapulauki ar skelet- un ugunskapiem, tomēr vairākās vietās (Vampenieši II, Rauši, Vējstūri, Lipši, Kābeles, Laukskola) bijuši arī kapu uzkalniņi. Izrakumi liecināja, ka, sākot ar 10./11. gs., Daugavas lejtecē strauji pieauga iedzīvotāju skaits un

biezība – ik pēc pāris kilometriem atradās kāds lībiešu ciems ar tam atbilstošu kapulauku. Līdzīgi latgaļu kapulaukiem, arī lībiešu apbedīšanas vietās bija saglabājušās apgērba paliekas, kas analizētas A. Zariņas monogrāfijā “Lībiešu apgērbs 10.–13. gs.”.¹⁸³

Plašu vērienu 60.–80. gados ieguva izrakumi vēsturisko laiku arheoloģiskajos pieminekļos. Pirmkārt te jāmin mūra pils Daugavas krastos spēkstaciju applūdinājuma zonās, kuru pētniecība aizsākās Pļaviņu HES celtniecības laikā un turpinājās Rīgas un Daugavpils HES zonās. Izrakumi notika Kokneses,¹⁸⁴ Lokstenes,¹⁸⁵ Altenes,¹⁸⁶ Sēlpils,¹⁸⁷ Ikšķiles,¹⁸⁸ Mārtiņsalas,¹⁸⁹ Salaspils,¹⁹⁰ Vecdoles¹⁹¹ un Dinaburgas¹⁹² pilis. Pētījumus šajās pilis raksturoja jauna izrakumu stratēģija – darbi tika veikti lielos izrakumu laukumos atšķirībā no agrākās prakses veikt vienīgi zondāžas un rakt tranšejas gar mūru sienām. Dažās pilis, kā Lokstenē un Altenē, tika izpētīti 50–60% no visas pils teritorijas, bet Ikšķilē un Mārtiņsalā izpētīja visu teritoriju.¹⁹³ Jāņem vērā, ka pastāvošās varas attieksme pret mūra pilīm, to pētniecību un saglabāšanu labākajā gadījumā bija vienaldzīga. Divdesmitajos–trīsdesmitajos gados šādu attieksmi noteica nacionālistiskā ideoloģija, bet padomju okupācijas laikā – šķiriskuma koncepcija. Pēdējā gadījumā attieksmi laika gaitā izdevās mīkstināt, pierādot, ka mūra pils iemītnieku sastāvs bija etniski jaukts, proti, tur uzturējās arī vietējie iedzīvotāji, un tāpēc pils nevar uzlūkot tikai kā vācu feodāļu pieminekļus, bez tam daļa no šīm pilīm tika uzcelta vietējo iedzīvotāju pilskalnos (Koknese, Lokstene, Sēlpils, Turaida, Rēzekne u.c.).

Septiņdesmitajos gados, attīstoties tūrismam un pieaugot sabiedrības interesei par senajiem kultūras pieminekļiem, tika uzsākti plaši un vairākas desmitgades ilgstoši arheoloģiskās izpētes, konservācijas un restaurācijas darbi tādos ievērojamos objektos kā Turaidas (arheologs J. Graudonis, arhitekts G. Jansons), Cēsu (arheoloģe Z. Apala, arhitekts I. Stukmanis) un Bauskas (arheologs A. Caune, J. Grūbe, arhitekti A. Ceļmalis, V. Liepa) pils. Vairāk nekā desmit gadus turpinājās pētījumi Āraišu pilī (arheologs J. Apals, arhitekts I. Stukmanis).¹⁹⁴ Tādās pilis kā Saldū un Pil-

tenē (vad. Ē. Mugurēvičs), Alūksnē (vad. M. Atgāzis), Ludzā (vad. J. Daiga), Rēzeknē (vad. Ē. Mugurēvičs), Valmierā (vad. T. Berga) izrakumi notika vienu vai vairākas sezonas un bija saistīti ar teritorijas labiekārtošanu, celtniecību vai arī, lai iegūtu datus pilsētas vēsturei. Nelieli izrakumi saistībā ar konservācijas vai esošo ēku restaurācijas darbiem notika pilīs Alsungā (vad. M. Ruša, M. Lūsēns), Dundagā (vad. Ē. Mugurēvičs), Ventspilī (vad. B. Eglāja, M. Ruša, M. Lūsēns), Dobelē (vad. M. Ruša), Aizputē (vad. J. Urtāns), Lielvārdē (vad. J. Urtāns) un Raunā (vad. J. Apals). Apskatāmajā laika posmā lielāki vai mazāki izrakumi notika 30 mūra pilīs. Astoņdesmitajos gados tika uzsākta jaunas dzīvesvietu kategorijas – nocietināto muižu izpēte. Šādas muižas tika pētītas Brambergē (vad. A. Pravornis), Indricā (vad. A. Zariņa) un Mūrmuižā (vad. T. Berga).¹⁹⁵ Ē. Mugurēvičs un I. Virse veica izrakumus Ļaudonas pilsmuižā.¹⁹⁶

Tā kā mūra pilis ir ne tikai arheoloģiski, bet arī arhitektūras un vēstures pieminekļi, tad arī to izpētei bija jābūt kompleksai. Līdz 70. gadu vidum ciešāka sadarbība starp ZA Vēstures institūta arheologiem, kas bija galvenie arheoloģiskās izpētes veicēji, un arhitektiem, celtniecības vēstures speciālistiem, kas darbojās Kultūras ministrijas Zinātniskās restaurēšanas projektēšanas konstruktoru birojā un izstrādāja konservācijas un restaurācijas projektus, trūka. Sadarbība pamazām sāka veidoties 70. gadu otrajā pusē un 80. gados, un, lai gan tai bija samērā labi rezultāti, to apgrūtināja iesaistīto pušu atšķirīgā resoriskā pakļautība (arheologi Vēstures institūtā iekļāvās Zinātņu akadēmijas, arhitekti, būvvēsturnieki – Kultūras ministrijas sistēmā). Daļēji šo situāciju mēģināja optimizēt, izveidojot Kultūras ministrijas Restaurācijas institūtu, kura sastāvā bija arī arheologu grupa.

Sešdesmitajos–astoņdesmitajos gados straujāk attīstījās pilsētu arheoloģija. Plašākie arheoloģiskie izrakumi notika Vecrīgā, kur tos veica Vēstures institūta Rīgas arheoloģiskā ekspedīcija A. Caunes vadībā. Izrakumi tika veikti 17 objektos – gruntsgabalos, kuros bija paredzēta jaunu ēku celtniecība. 15 vietās – ielās, kur ierīkoja jaunas apakšzemes komunikācijas, notika

arheoloģiskā uzraudzība. Pētījumos iegūtais arheoloģiskais materiāls attiecās uz laiku no 12. līdz 18. gadsimtam un būtiski papildināja priekšstatus par viduslaiku Rīgas izveidošanos, attīstību, apbūvi, nocietinājumiem un rīdzinieku dzīvesveidu. 1984. gadā iznāca A. Caunes grāmata "Rīgas celtnes 12.–14. gadsimtā".¹⁹⁷ Izmantojot visus tolaik uzkrātos arheoloģiskos materiālus, autors aplūko ēku celtniecības attīstību no vietējo iedzīvotāju guļbūvēm uz ieceļojušo vāciešu pildrežģa konstrukcijas celtnēm un kopš 13. gs. beigām – uz mūra celtnēm. Grāmatā aplūkoti arī Rīgas izveidošanās jautājumi.

Tika pētīta arī 13.–17. gs. kapsēta pie Doma baznīcas.¹⁹⁸ Izrakumus Vecrīgā atsevišķos objektos veica arī Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs. Viens no tādiem bija kapsēta Rīgas Doma dārzā un krustejā, kur no 1980. līdz 1990. gadam izpētīja pāri par 500 apbedījumu.¹⁹⁹ Muzejs veica izrakumus arī Dannenšterna nama un bij. Rīgas rātes vīna noliktavas teritorijā.²⁰⁰ Vairākos objektos strādāja Kultūras ministrijas Restaurācijas institūta arheologi.

Kopš 1979. gada tika veikti pārbaudes vai aizsardzības izrakumi arī vairākās citās Latvijas vēsturiskajās pilsētās – Cēsīs (vad. Z. Apala, N. Treijs), Valmierā (vad. T. Berga), Ventspilī (vad. J. Asaris, J. Siatkovskis) un Aizputē (vad. M. Lūsēns).

Turpinājās arī viduslaiku un agro jauno laiku apbedīšanas vietu izpēte. Pirmkārt tas notika Pļaviņu, Rīgas un Daugavpils HES applūdināmajās zonās. Citur Latvijā izrakumi vēsturisko laiku kapsētās bija saistīti ar ceļu būves un citiem celtniecības darbiem, izmantojot celtniecības organizāciju piešķirto finansējumu. Hidroelektrostaciju ūdenskrātuvju zonās plaši izrakumi notika 12./13.–17. gs. sākotnējo kristianizācijas un pārvaldes centru – Ikšķiles, Mārtiņsalas, Aizkraukles, Sēlpils u.c. kapsētās, kā arī lauku novadu apbedīšanas vietās – Ikšķiles Ankeršmitos, Doles Dūdiņās, Salaspils Vējstūros un Lipšos u.c.²⁰¹ Plānotās Daugavpils HES ūdenskrātuves zonā pētījumi notika Krāslavas Vilmaņu, Šķērkānu, Augustinišķu, Naujenes Slutišķu un Salienas Kerkūzu kapsētās.²⁰²

Pavisam laikā no 1960. līdz 1990. gadam izrakumi notika 78 vēsturisko laiku apbedīšanas vietās, kur izpētīto apbedījumu skaits svārstījās no viena vai dažiem līdz pat daudziem simtiem, sniedzoties pat tūkstošos (Mārtiņšalas baznīcā un kapsētā 1808, Dobeles vecās baznīcas kapsētā 1334 apbedījumi). Kopumā šajā laika posmā tika izpētīti 7220 apbedījumi.²⁰³

Sešdesmitajos gados atsākās seno pagānisko kulta vietu – akmeņu, koku, mežu, kalnu, pļavu, avotu, alu – reģistrācija un arheoloģiskā pētniecība. Septiņdesmito gadu beigās bija uzskaitītas apmēram 1300 senās kulta vietas. Sešdesmitajos gados vienīgos izrakumus veica P. Stepinš ar kūdru aizaugušajā Krotas Brūveru Upuru avotā, kur atrada kuršu 11.–13. gs. bronzas rotas un to fragmentus.²⁰⁴ Aktīvāka kulta vietu arheoloģiskā izpēte norisa 70.–80. gados. No 18 apskatāmajā laika posmā arheoloģiski pētītajām kulta vietām – akmeņiem, alām un avotiem – 14 vietās izrakumus veica J. Urtāns.²⁰⁵ Šie pie arheoloģiskajiem pieminekļiem pieskaitītie objekti ir grūti datējami, jo pie tiem tika veiktas sakrālas rituālās darbības, kas reti atstāja arheoloģiski fiksējamas pēdas. Šo kulta vietu hronoloģiskais diapazons ir plašs – no 1. gadu tūkstoša pr.Kr. līdz vēsturisko laiku 16.–19. gs. rakstīto avotu liecībām.

STARPTAUTISKĀ SADARBĪBA

Latvijas okupācijas un “dzelzs priekš kara” pastāvēšanas apstākļos Latvijas zinātnieku dalība konferencēs, kongresos, simpozijos, stažēšanās zinātniskajos centros, tāpat arī personīgie kontakti ar citu zemju kolēģiem jāskata divos griezumos. Pirmkārt, kontakti ar zinātniekiem PSRS robežās, tāpat uz austrumiem no priekš kara, un, otrkārt, kontakti uz rietumiem no priekš kara. Pēdējā gadījumā vēl bija svarīgi tas, vai kontakti bija ar t.s. sociālisma zemēm, resp., PSRS satelītiem (Polija, VDR, Čehoslovākija, Bulgārija, Rumānija, Ungārija), vai arī ar demokrātiskajām jeb t.s. kapitālistiskajām valstīm. Kontaktos ar PSRS zinātniekiem ierobežojumi nepastāvēja, un vienīgais kritērijs bija

snieguma zinātniskā kvalitāte. Sadarbībai ar ārvalstīm bez zinātniskās kvalitātes izšķiroša bija attiecīgās personas biogrāfijas atbilstība varas iestāžu izvirzītajiem kritērijiem un, protams, kompartijas orgānu akcepts. Kā uzskatāmu piemēru var minēt J. Graudoni, kuram acīmredzot viņa biogrāfijas dēļ liedza izmantot vismaz 12 ielūgumus uz starptautiskiem forumiem Dānijā, Dienvidslāvijā, Francijā, Polijā u.c.²⁰⁶

Līdz 1989. gadam PSRS ZA Arheoloģijas institūts sākumā katru gadu, bet vēlāk ik pa diviem gadiem rīkoja Vissavienības arheologu sesijas un plēnumus, kuros uzstājās arī Latvijas arheologi.²⁰⁷ Ciešāka sadarbība veidojās ar Igaunijas un Lietuvas arheologiem. No 1959. līdz 1964. gadam Igaunijas PSR un Latvijas PSR ZA Vēstures institūti organizēja kopējas arheoloģiskās ekspedīcijas Ziemeļlatvijas uzkalniņu (J. Graudonis, S. Laula (*Laul*)), kā arī Gaujas lībiešu uzkalniņu kapulauku apzināšanai un izrakumiem (J. Graudonis, Ē. Mugurēvičs, E. Tenisons (*Tõnisson*)). Igaunū un lietuviešu arheologi uzstājās arī Latvijas PSR ZA Vēstures institūta organizētajās atskaites sesijās. Tā kā PSRS arheoloģijā jau kopš 40. gadiem lielu uzmanību pievērsa etnoģenēzes un etniskās vēstures jautājumiem, tad šajā sakarā 1977. gadā Rīgā tika organizēta pirmā baltu etniskās vēstures problēmām veltītā konference. Tajā ar referātiem uzstājās vairāk nekā 40 zinātnieku no Latvijas, Lietuvas, Krievijas, Baltkrievijas, Ukrainas un Igaunijas. Jau agrākā pieredze liecināja, ka etnoģenēzes jautājumus nevar sekmīgi risināt tikai vienas zinātņu nozares ietvaros, ka nepieciešama kompleksa pieeja ar arheologu, valodnieku, antropologu un etnogrāfu iesaistīšanos, tāpēc Rīgas konferencē darbs bija organizēts attiecīgajās sekcijās. Šādas konferences notika arī vēlāk ik pa pieciem gadiem pārmaiņus gan Latvijā, gan Lietuvā (1981. g. – Viļņā, 1985. g. – Jūrmalā, 1990. g. – Palangā). Pirmajās divās – Rīgas un Viļņas konferencēs nolasītie referāti tika publicēti trijos rakstu krājumos, bet trešā – Jūrmalas konference aprobežojās ar referātu tēžu izdošanu. Šīs konferences deva iespēju salīdzināt pētījumu virzienus, metodes un rezultātus, aplūkot problēmas daudz plašākā terito-

riālā mērogā un hronoloģiskā diapazonā. Tās stimulēja jaunu pētnieku pievēršanos etnoģenēzes problēmām.²⁰⁸

PSRS delegācijas sastāvā Latvijas arheologi piedalījās arī vairākos starptautiskos forumos, piemēram, 7. starptautiskajā antropoloģijas un etnogrāfijas kongresā Maskavā 1964. gadā, starptautiskajos slāvu arheoloģijas kongresos Varšavā, Bratislavā, Berlīnē, Sofijā, somugristikas kongresos Turku, Budapeštā, Siktivkarā, Debrecenē. Astoņdesmitajos gados vairāki Latvijas arheologi tika uzaicināti piedalīties Baltijas studiju veicināšanas asociācijas (*The Association for the Advancement of Baltic Studies* – AABS) konferencēs Zviedrijā un ASV.²⁰⁹ Individuāli arheologu zinātniskie komandējumi materiālu vākšanai uz arheoloģisko materiālu krātuvēm bija iespējami tikai PSRS robežās. Uz tādām Baltijas jūras baseina valstīm kā Polija, Vācija, Dānija, Zviedrija, Somija tie kļuva iespējami tikai pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas. Atrodoties aiz “dzelzs priekškara”, Latvijas arheoloģija bija izolēta no jaunajām pētnieciskajām pieejām – procesuālās un tai sekojošās postprocesuālās arheoloģijas, kas kopš 60. gadiem kļuva raksturīgas Rietumu zinātnē.

SECINĀJUMI

Pēc Otrā pasaules kara, atjaunojoties padomju okupācijai, Latvijas zinātne tika pārveidota atbilstoši PSRS standartiem. Latvijas zinātni padomju gultnē ievirzīja divas tradīcijas. Pirmkārt, tā bija Krievijas zinātnē kopš 18. gs. iedibinātā prakse visu zinātni koncentrēt Zinātņu akadēmijā. Padomju laikā šī prakse tika turpināta, augstskolām atstājot tikai izglītošanas funkciju. Otrā tradīcija, ja to vispār tā var saukt, bija totāla valsts resp. tās ideoloģisko un drošības struktūru kontrole. Par galveno arheoloģiskās pētniecības centru kļuva LPSR ZA Vēstures institūts, kas veica lielāko daļu lauka pētījumu, publicēja zinātniskas monogrāfijas un rakstus. Uzlabojās kultūras, tai skaitā arheoloģijas pieminekļu aizsardzības juridiskās normas, it īpaši ar 1977. gadā pieņemto likumu “Par vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzību

un izmantošanu”. Sevišķi plaši arheoloģiskie izrakumi notika 60.–80. gados sakarā ar hidroelektrostaciju būvi uz Daugavas. Tika iegūts unikāls arheoloģiskais materiāls, kas kalpoja turpmākiem pētījumiem Latvijas arheoloģijā. Tomēr nevar neredzēt arī ēnas puses. Applūdinājuma zonās bija ļoti daudz arheoloģisko pieminekļu, taču, lai arī cik pašreizēdīgi strādāja Latvijas arheologi, ne visus bija iespējams pilnībā izpētīt gan laika trūkuma, gan, lai arī prāvā, tomēr nepietiekamā finansējuma dēļ. Jāņem vērā arī tas, ka spēkstaciju celtniecība bija Latvijas pārspilētas industrializācijas politikas sastāvdaļa, saistībā ar kuru notika darbaspēka masveida ieviešana uz palikšanu Latvijā no citām PSRS republikām, kā rezultātā Latvijas pamatnācijas īpatsvars nokritās līdz 52%.²¹⁰ Izrakumus saskaņā ar pastāvošo likumdošanu finansēja PSRS vai LPSR saimnieciskās organizācijas (Daugavhesstroj, Latvijas ceļu būves rajoni – CBR, sovhozi, kolhozi, pašvaldības), un tikai retos gadījumosniecīgs finansējums nāca no pētnieciskajām organizācijām – ZA Vēstures institūta, LPSR Vēstures muzeja. Pēc Otrā pasaules kara 40. gadu beigās un 50. gados Latvijas arheoloģijā ienāca jauna pētnieku paaudze. Šis process turpinājās arī nākamajās desmitgadēs. Šajā periodā plašāk sāka izmantot dabas un tehnisko zinātņu piedāvātās iespējas arheoloģisko materiālu analizē.

Visplašākie izrakumi notika Latvijas austrumu daļā, īpaši pie Daugavas, mazāk Zemgalē, bet pavisam maz – Rietumlatvijā, īpaši Ziemeļkurzemē. Akmens laikmeta pētījumos 60.–80. gados viens no svarīgākajiem atklājumiem bija paleolīta beigu posma apdzīvotības pēdu atklāšana Latvijas teritorijā. Mezolīta un neolīta pētījumos iegūtie materiāli deva iespēju šiem akmens laikmeta posmiem izstrādāt sīkāku periodizāciju un hronoloģiju, balstītu uz ¹⁴C analīžu datiem. Bronzas laikmeta izpētē svarīgi bija vēlā bronzas laikmeta pilskalnu izrakumi, kas ļāva daudz detalizētāk raksturot celtniecību, iedzīvotāju saimniecību un maiņas sakarus. Dzelzs laikmeta pētījumus raksturoja izrakumi gan lauku apmetnēs, gan pilskalnās, gan lībiešu ciemu vietās. Apbedīšanas vietas plaši tika pētītas Daugavas lībiešu, latgaļu, zem-

gaļu, mazāk kuršu apdzīvotajās zemēs. Kā pilnīgi jauna arheoloģisko pieminekļu kategorija iezīmējās nocietinātas dzīvesvietas ezeru sēkļos vai salīnās. Šādas ezermītnes jeb ezerpilis vairāk pētītas Āraišu un Ušuru ezerā. Plašu vērienu ieguva izrakumi vēsturisko laiku arheoloģiskajos pieminekļos, īpaši mūra pilis, kap-sētās, kā arī pilsētu vēsturiskajos centros un pirmkārt Vecrīgā. Pētītas tika arī pagāniskā kulta vietas.

LITERATŪRAS SAĪSINĀJUMI

- AE – Arheoloģija un etnogrāfija. Rīga, 1957–...
- ASM – Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu ... gada pētījumu rezultātiem. Rīga, 1972–1998.
- LVIŽ – Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Rīga, 1991–...
- LZAV – Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis (līdz 1990. gadam – Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis), 1946– ...
- RT – Referātu tēzes zinātniskai sesijai, veltītai ... gada arheoloģiskiem izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā. Rīga, 1959–1971.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Ingūna Daukste-Silasproģe (2013). Latviešu kultūras dzīve trimdā (literatūra, teātris, mūzika). No: *Latvieši un Latvija*, 4. sēj.: Latvijas kultūra, izglītība, zinātne. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 569.–570. lpp.; Jānis Stradiņš (2013). Latvijas zinātne totalitārās lielvalsts un neatkarīgas republikas sistēmā (1940–2012). No: *Latvieši un Latvija*, 4. sēj.: Latvijas kultūra, izglītība, zinātne. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 176.–177. lpp.
- ² Ādolfs Stubavs (1962). Arheoloģiskā pētniecība Padomju Latvijā 1945.–1960. g. (Apskats). No: *AE*, 4. laid., 5.–16. lpp.
- ³ Adolf Stubavs (1967). Arkheologija v Sovetskoj Latvii (1945–1967 gg.). *Sovetskaia arkheologija*, 4, s. 103–122.
- ⁴ Jānis Graudonis, Ilze Loze, Ēvalds Mugarēvičs, Elvīra Šnore (1968). Arheoloģiskie izrakumi Padomju Baltijā 25 gadus. No: *AE*, 8. laid., 9.–20. lpp.
- ⁵ *Latvijas PSR arheoloģija* (1974). Rīga: Zinātne, 10.–17. lpp.
- ⁶ Andrejs Vasks (1999). Latvian archaeology: research and conclusions. In: O. W. Jensen, H. Karlson, A. Vijups (eds.). *Inside Latvian Archaeology*. Göteborg, pp. 3–10 (Gotarc series A, vol. 2).
- ⁷ Jānis Graudonis (2001). Ievadam. No: Ēvalds Mugarēvičs, Andrejs Vasks (red.). *Latvijas senākā vēsture. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 7.–19. lpp.

- ⁸ Ēvalds Mugurēvičs (1995). Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados. *LVIŽ*, 4, 48.–91. lpp.
- ⁹ Sk., piemēram: Jānis Zutis (1948). *Latvijas aizvēstures problēmas*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 7.–15. lpp. (Apcerējumi par Latvijas vēsturi, I).
- ¹⁰ Harijs Moora (1952). *Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 7. lpp.
- ¹¹ Elvīra Šnore (1952). Pret buržuāziskajām koncepcijām Latvijas arheoloģijā. No: Kārlis Strazdiņš (red.). *Buržuāziskie nacionālisti – Latvijas vēstures viltotāji*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, 31.–39. lpp.
- ¹² Sk., piemēram: Jānis Zutis (1948). *Latvijas aizvēstures problēmas*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība; arī rakstu krājumu: Kārlis Strazdiņš (red.) (1952). *Buržuāziskie nacionālisti – Latvijas vēstures viltotāji*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija.
- ¹³ Ēvalds Mugurēvičs (1995). Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados. *LVIŽ*, 4, 49. lpp.
- ¹⁴ Andris Caune (1988). No 1938. līdz 1987. gadam veikto arheoloģisko pētījumu ieguldījums Rīgas pirmsākumu skaidrojumā. No: *Rīgas arheoloģija 50: Zinātniskās konferences referātu tēzes par Rīgas arheoloģiskās izpētes rezultātiem no 1938. līdz 1987. gadam*. Rīga, 9. lpp.
- ¹⁵ Ēvalds Mugurēvičs (1995). Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados. *LVIŽ*, 4, 49.–55. lpp.
- ¹⁶ Arnis Rādiņš (2013). Priekšvārds. No: *Latvijas Nacionālā vēstures muzeja zinātniskie lasījumi 2007–2010: Rakstu krājums*. Rīga, 8. lpp. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 19).
- ¹⁷ Līvija Blūmfelde (1973). Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja izaugsme padomju varas gados. No: *Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs 1773–1973*. Rīga: Zvaigzne, 39. lpp.
- ¹⁸ Andris Celmiņš, Melita Vilsone (1988). Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja arheoloģiskie pētījumi no 1945. līdz 1987. gadam. No: *Rīgas arheoloģija 50: Zinātniskās konferences referātu tēzes par Rīgas arheoloģiskās izpētes rezultātiem no 1938. līdz 1987. gadam*. Rīga, 11.–12. lpp.
- ¹⁹ Andrejs Vasks (1988). Arheoloģijas pieminekļu aizsardzība un pētniecība Liepājas rajonā. No: *Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļi. Aizsardzība un izmantošana*. Rīga: Zinātne, 34. lpp.
- ²⁰ Gunita Baumane (2013). Pieminekļu valdes darbība 20. gs. 20.–40. gados. No: *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā muzeja krājumā*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 36. lpp. (Latvijas Nacionālā muzeja raksti Nr. 18).
- ²¹ Kultūras pieminekļu aizsardzības struktūra kopš padomju okupācijas laika tika sadalīta. Visa valsts pārvaldes struktūra, ieskaitot arī kultūras pieminekļu aizsardzības jomu, tika pielāgota PSRS un KPFSR likumiem un normatīvajiem aktiem. Agrākās Pieminekļu valdes kā vienotas, par vi-

- siem kultūras pieminekļiem atbildīgas organizācijas vietā tagad bija trīs struktūras – par arhitektūras pieminekļiem atbildīga bija LPSR Ministru padomes Arhitektūras lietu pārvalde, par mākslas pieminekļiem – LPSR Ministru padomes Mākslas lietu pārvalde, bet par arheoloģijas un vēstures pieminekļiem – LPSR Ministru padomes Kultūras un izglītības komiteja.
- ²² Richards Pētersons (2007). Kultūras pieminekļu aizsardzība Latvijas PSR padomju okupācijas laikā 1944.–1953. gadā: Aizsardzības darba organizācija un pieminekļu saraksti. No: *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 559.–560. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.).
- ²³ *Kultūras pieminekļu saraksts Latvijas PSR teritorijā* (1959). Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrija.
- ²⁴ *Latvijas PSR kultūras pieminekļu saraksts* (1969). Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrija.
- ²⁵ *Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļu saraksts* (1984). Rīga: Avots.
- ²⁶ Mārtiņš Apinis (1984). *Latvijas PSR kultūras vērtību aizsardzības sistēma (Palīgmateriāls lektoriem)*. Rīga: Latvijas PSR Zinību biedrība, 21. lpp. (Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļi, Nr. 4).
- ²⁷ Jānis Lismanis (1983). MKPZPP vēsture (1968. g. 15. VII – 1983. g. 15. VII). *Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centrs*, MKPZPP arhīvs, inv. Nr. 24326/188-22 V, 1.–10. lpp.
- ²⁸ *Latvijas PSR kultūras pieminekļu saraksts* (1969). Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrija, 5.–26. lpp.; *Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļu saraksts* (1984). Rīga: Avots, 3.–15. lpp.
- ²⁹ Stefānija Urtāne (1990). Jauno arheologu pulciņš. No: *ASM 1988–1989*, 157.–159. lpp.
- ³⁰ Elvira Šnore (1948). ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta arheoloģiskie izrakumi 1947. gadā. *LZAV*, 11, 133.–137. lpp.
- ³¹ Elvira Šnore (1957). *Nukshinskii mogil'nik*. Rīga: Izdatel'stvo Akademii nauk Latviiskoi SSR (Materialy i issledovaniia po arheologii Latviiskoi SSR, I).
- ³² Elvira Šnore (1961). *Asotskoe gorodishche*. Rīga: Izdatel'stvo Akademii nauk Latviiskoi SSR (Materialy i issledovaniia po arheologii Latviiskoi SSR, II).
- ³³ Evald Mugurevich (1965). *Vostochnaia Latviia i sosednie zemli v X–XIII vv. Ekonomicheskie sviazi s Rus'iu i drugimi territoriiami. Puti soobshcheniia*. Rīga: Zinatne; Ianis Graudonis (1967). *Latviia v epokhu pozdnei bronzy i rannego zheleza*. Rīga: Zinatne.
- ³⁴ Roberts Spirģis (2000). Rakstu krājuma “Arheoloģija un etnogrāfija” 1.–20. laidiena rakstu rādītājs. No: *AE*, 20. laid., 229.–235. lpp.

- ³⁵ Māris Atgāzis (1964). Latgaļu 9.–12. gs. cirvji. No: *AE*, 6. laid., 105.–125. lpp.
- ³⁶ Vladislavs Urtāns (1961). Pūces sakta. No: *AE*, 3. laid., 39.–59. lpp.
- ³⁷ Vladislavs Urtāns (1970). Bronzas zvaniņu rotas 7.–11. gs. *LZAV*, 8, 64.–75. lpp.
- ³⁸ Ilze Loze (1988). *Poseleniia kamennogo veka Lubanskoj niziny. Mezolit, rannij i srednij neolit*. Rīga: Zinatne; Ilze Loze (1979). *Pozdnij neolit i ranniaia bronza Lubanskoj ravniny*. Rīga: Zinatne.
- ³⁹ Jānis Graudonis (1989). *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*. Rīga: Zinatne.
- ⁴⁰ Ēvalds Mugarēvičs (1977). *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi*. 3.–15. gs. *arheoloģiskie pieminekļi*. Rīga: Zinatne.
- ⁴¹ Vladislavs Urtāns (1977). *Senākie depozīti Latvijā (līdz 1200. g.)*. Rīga: Zinatne.
- ⁴² Evald Mugurevich (1965). *Vostochnaia Latvīia i sosednie zemli v 10–13 vv. Ekonomicheskie svīazi s Ruš'iu i drugimi territorīiami. Puti soobshcheniia*. Rīga: Zinatne.
- ⁴³ Ianis Graudonis (1967). *Latvīia v epokhu pozdnei bronzy i rannego zheleza*. Rīga: Zinatne.
- ⁴⁴ *Latvijas PSR arheoloģija* (1974). Rīga: Zinatne.
- ⁴⁵ Lūcija Vankina (red.) (1962). *Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija*. Rīga.
- ⁴⁶ Anatolijs Bīrons (red.) (1973). *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta publikācijas (1946.–1972.): Bibliogrāfija*. Rīga: Zinatne; Andris Caune, Cilda Caune (1976). *Latvijas PSR arheoloģija (1940–1974): Literatūras rādītājs*. Rīga: Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka; Vincents Karalūns (red.) (1983). *Vēstures zinātņu attīstība Latvijas PSR 1971–1980: Bibliogrāfisks rādītājs*. Rīga.
- ⁴⁷ Valentin Sedov (red.) (1987). *Finno-ugry i balty v epokhu srednevekov'ia*. Moskva: Nauka, s. 23–33, 354–380, 404–408 (Arheoloģiia SSSR).
- ⁴⁸ Arheoloģisko pieminekļu un atradumu vietu saraksts. No: Ēvalds Mugarēvičs, Andrejs Vasks (red.) (2001). *Latvijas senākā vēsture*. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 378.–413. lpp.; Vitolds Muižnieks (2015). *Bēru tradīcijas Latvijā pēc arheoloģiski pētīto 14.–18. gadsimta apbedīšanas vietu materiāla*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 44.–57. lpp.
- ⁴⁹ Lutsīia Vankina (1970). *Torfianikovaia stoianka Sarnate*. Rīga: Zinatne.
- ⁵⁰ Francis Zagorskis (1961). Kreiču neolīta kapulauks. No: *AE*, 3. laid., 3.–18. lpp.
- ⁵¹ Rauls Šnore (1995). Budjankas un Jurizdikas apmetnes Lielā Ludzas ezera piekrastē. *LVIŽ*, 3, 9.–28. lpp.
- ⁵² Lūcija Vankina (1962). Kalniešu pirmais kapulauks. No: *Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija*. Rīga, 7.–36. lpp. Šajā rakstā viņa publi-

- cēja arī līdz 1960. gadam papildinātu bronzas priekšmetu sarakstu, pavisam 68 priekšmetus.
- ⁵³ Jānis Graudonis (1961). Reznu kapulauks. No: *AE*, 3. laid., 19.–38. lpp.
- ⁵⁴ Elvira Šnore (1961). *Asotskoe gorodishche*. Rīga: Izdatel'stvo Akademii nauk Latviiskoi SSR, s. 9–88 (Materialy i issledovaniia po arkheologii Latviiskoi SSR, II).
- ⁵⁵ Turpat.
- ⁵⁶ Ēvalds Mugurēvičs (1995). Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados. *LVIŽ*, 4, 52. lpp.
- ⁵⁷ Elvira Šnore (1960). Izrakumi Šelupinku Ķīšukalnā 1959. gadā (Ludzas rajonā). No: *RT 1959*, 3.–4. lpp.
- ⁵⁸ Emīlija Brivkalne (1959). Gorodishche Tervete i ego istoricheskoe znachenie. V kn.: *Trudy Pribaltiiskoi ob'edinenoj kompleksnoi ekspeditsii*, 1. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, s. 254–272; *Latvijas PSR arheoloģija* (1974). Rīga: Zinātne, 207.–209. lpp.
- ⁵⁹ Ādolfs Stubavs (1976). *Ķentes pilskalns un apmetne*. Rīga: Zinātne.
- ⁶⁰ Elvira Šnore (1987). *Ķivtu kapulauks*. Rīga: Zinātne.
- ⁶¹ Vladislavs Urtāns (1962). *Kalniešu otrais kapulauks*. Rīga: Latvijas PSR Vēstures muzejs, 37.–82. lpp.
- ⁶² Elvira Šnore (1957). *Nukshinskii mogil'nik*. Rīga: Izdatel'stvo Akademii nauk Latviiskoi SSR (Materialy i issledovaniia po arkheologii Latviiskoi SSR, I).
- ⁶³ Ēvalds Mugurēvičs (1995). Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados. *LVIŽ*, 4, 51. lpp.
- ⁶⁴ Konstance Ozola (1959). Arheoloģiskie izrakumi Cēsu raj. Priekuļu lauksaimniecības mehanizācijas tehnikuma teritorijā. No: *RT 1958*, 33.–34. lpp.
- ⁶⁵ Valērijs Petrenko, Juris Urtāns (2012). *Grobiņas arheoloģijas pieminekļi*. Rīga: Nordik, 40.–42. lpp.
- ⁶⁶ Arheoloģiskie izrakumi Tērvetes pilsalnā, Dobeles senpilsētā, Agrāriešu, Alsungas, Kampānu, Liepenes, Repju kapulaukos un hidroarheoloģiskie pētījumi 1959. gadā (1960). No: *RT 1959*, 14.–15. lpp.
- ⁶⁷ Andris Caune (1988). No 1938. līdz 1987. gadam veikto arheoloģisko pētījumu ieguldījums Rīgas pirmsākumu skaidrojumā. No: *Rīgas arheoloģija 50: Zinātniskās konferences referātu tēzes par Rīgas arheoloģiskās izpētes rezultātiem no 1938. līdz 1987. gadam*. Rīga, 8.–9. lpp.
- ⁶⁸ Ieva Ose (1995). Mūra piļu pētniecība Latvijā pēdējos 50 gados. *Historiogrāfisks pārskats*. *LVIŽ*, 3, 110. lpp.
- ⁶⁹ Jānis Graudonis (2003). *Turaidas pils*, I. Arheoloģiskā izpēte. Turaidas muzejrezervāts, 49. lpp.
- ⁷⁰ Jānis Graudonis (1960). Arheoloģiskie izrakumi Auru Agrāriešu kapulaukā. *LZAV*, 6, 13.–28. lpp.
- ⁷¹ Jolanta Daiga (1959). Izrakumi kapulaukā pie Saldus slimnīcas 1958. gadā. No: *RT 1958*, 46. lpp.

- ⁷² Vladislavs Urtāns (1962). Vīnakaļna kapulauks pie Stukmaņiem (13.–17. gs.). No: *AE*, 4. laid., 17.–32. lpp.
- ⁷³ LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuves arhīvs.
- ⁷⁴ Jānis Zutis (atb. red.) (1953). *Latvijas PSR vēsture*, 1. sēj.: No vissenāka-jiem laikiem līdz 1890. gadam. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 68.–69. lpp.
- ⁷⁵ Arheoloģiskie izrakumi Tērvetes pilskalnā, Dobeles senpilsētā, Agrāriešu, Alsungas, Kampānu, Liepenes, Repju kapulaukos un hidroarheoloģiskie pētījumi 1959. gadā (1960). No: *RT 1958*, 16. lpp.
- ⁷⁶ Jānis Zutis (1948). *Latvijas aizvēstures problēmas*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 3. lpp. (Apcerējumi par Latvijas PSR vēsturi, I).
- ⁷⁷ Turpat, 25.–37. lpp.; Andrejs Vasks (1998). Etniskās rekonstrukcijas Latvijas aizvēsturē un politiskās sistēmas. *LVIŽ*, 3, 27. lpp.
- ⁷⁸ Jānis Zutis (1948). *Agrie viduslaiki Latvijā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 29. lpp. (Apcerējumi par Latvijas PSR vēsturi, II).
- ⁷⁹ Harijs Moora (1952). *Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- ⁸⁰ Jānis Zutis (atb. red.) (1953). *Latvijas PSR vēsture*, 1. sēj. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 6.–70. lpp.
- ⁸¹ Elvira Shnore (1957). *Nukshinskii mogil'nik*. Rīga: Izdatel'stvo Akademii nauk Latviiskoi SSR (Materialy i issledovaniia po arkheologii Latviiskoi SSR, I).
- ⁸² Elvira Shnore (1959). Gorodishcha drevnikh latgalov. Kratkii obzor pamiatnikov. V kn.: *Trudy Pribaltiiskoi ob'edinennoi kompleksnoi ekspeditsii*, 1. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, s. 222–232.
- ⁸³ Elvira Šnore (1957). Asotes pilskalna krāsnis. No: *AE*, 1. laid., 5.–20. lpp.
- ⁸⁴ Ādolfs Stubavs (1957). Amatniecība 6.–8. gs. pēc arheoloģiskajiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē. No: *AE*, 1. laid., 21.–43. lpp.
- ⁸⁵ Aleksis Anteins (1957). Ķentes pilskalna dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija. No: *AE*, 1. laid., 45.–50. lpp.
- ⁸⁶ Vladislavs Urtāns (1959). Jaunievestās rotējamās ierīces Latvijas teritorijā ap 1000. gadu. *LZAV*, 8, 27.–32. lpp.
- ⁸⁷ Arheoloģisko pieminekļu un atradumu vietu saraksts. No: Ēvalds Mugerēvičs, Andrejs Vasks (red.) (2001). *Latvijas senākā vēsture*. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 378.–413. lpp.; Vitolds Muižnieks (2015). *Bēru tradīcijas Latvijā pēc arheoloģiski pētīto 14.–18. gadsimta apbedīšanas vietu materiāla*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 44.–57. lpp.
- ⁸⁸ Ēvalds Mugerēvičs (1995). Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados. *LVIŽ*, 4, 59.–60. lpp.
- ⁸⁹ Turpat, 57. lpp.
- ⁹⁰ Jānis Graudonis (1969). Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Augšzemē. No: *RT 1968*, 35.–39. lpp.

- ⁹¹ Ilze Loze (1977). Kurzemes apzināšanas ekspedīcija. No: *ASM 1976*, 46.–48. lpp.
- ⁹² Andrejs Vasks (1990). Arheoloģijas pieminekļu apzināšana Liepājas rajonā. *ASM 1988–1989*, 179.–181. lpp.
- ⁹³ Jānis Apals (2012). *Āraišu ezerpils: Rakstu izlase un draugu atmiņas*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 55.–66. lpp.
- ⁹⁴ Latvijas Republikas arheoloģijas pieminekļi. Apstiprināts ar Latvijas Republikas Kultūras ministra 1993. gada 2. aprīļa pavēli Nr. 71. Rīga: Latvijas Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija.
- ⁹⁵ Anna Zariņa (1973). Izrakumi Salaspils Laukskolā 1972. gadā. No: *ASM 1972*, 76.–80. lpp.
- ⁹⁶ Ilga Zagorska (1974). Vēlā paleolīta dzīvesvieta Salaspils Laukskolā. No: *ASM 1973*, 81.–84. lpp.
- ⁹⁷ Francis Zagorskis (1987). *Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks*. Rīga: Zinātne, 11. lpp.
- ⁹⁸ *Latvijas PSR arheoloģija* (1974). Rīga: Zinātne, 23., 25. lpp.
- ⁹⁹ Ilze Loze (1988). *Poseleniia kamennogo veka Lubanskoj niziny. Mezolit, rannii i srednii neolit*. Rīga: Zinatne, s. 13–74.
- ¹⁰⁰ Francis Zagorskis (1987). *Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks*. Rīga: Zinātne, 100. lpp.
- ¹⁰¹ Ilga Zagorska (1993). The Mesolithic in Latvia. In: *Acta Archaeologia*, vol. 63 (1992), p. 101; Ilze Loze (1988). *Poseleniia kamennogo veka Lubanskoj niziny. Mezolit, rannii i srednii neolit*. Rīga: Zinatne, s. 105, tab. 20.
- ¹⁰² Francis Zagorskis (1973). Agrais neolīta laikmets Latvijas austrumdaļā. *LZAV*, 4, 56.–69. lpp.
- ¹⁰³ Ilze Loze (1988). *Poseleniia kamennogo veka Lubanskoj niziny. Mezolit, rannii i srednii neolit*. Rīga: Zinatne, s. 120.
- ¹⁰⁴ Turpat, 114. lpp., 22. tab.
- ¹⁰⁵ Turpat, 58., 79.–80., 100.–108. lpp.
- ¹⁰⁶ Jānis Graudonis (1978). Apdzīvotība un celtniecība Mūkukalnā. No: *AE*, 12. laid., 24.–51. lpp.
- ¹⁰⁷ Jānis Graudonis (1989). *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*. Rīga: Zinātne, 11.–51. lpp.
- ¹⁰⁸ Turpat, 55.–63. lpp.
- ¹⁰⁹ Andrejs Vasks (1994). *Brikuļu nocietinātā apmetne. Lubāna zemiene vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr.Kr. – 1000. g. pēc Kr.)*. Rīga: Preses nams.
- ¹¹⁰ Anna Zariņa (1982). Celtniecība nocietinātā apmetnē Lielvārdes Dievukalnā. No: *LZAV*, 7, 46.–64. lpp.
- ¹¹¹ Jānis Graudonis (1989). *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*. Rīga: Zinātne, 13. lpp.
- ¹¹² Anna Zariņa (1982). Atradumi nocietinātā apmetnē Lielvārdes Dievukalnā. *LZAV*, 5, 68.–69. lpp.

- ¹¹³ Andrejs Vasks (2005). Latvijas pilskalnu izpētes gaita. *LVIŽ*, 4, 22. lpp.
- ¹¹⁴ Andrejs Vasks (2000). Bronzas laikmeta kapulauks Pukuļos. No: *AE*, 20. laid., 88.–106. lpp.
- ¹¹⁵ Ianis Graudonis (1967). *Latviia v epokhu pozdnei bronzy i rannego zheleza*. Rīga: Zinatne, s. 41–47.
- ¹¹⁶ Jānis Graudonis (1982). Alojās Buktu Velna klēpis. No: *ASM 1980–1981*, 84.–88. lpp.
- ¹¹⁷ Tatjana Berga (1987). Liepkalna kapu uzkalniņš. No: *AE*, 15. laid., 12.–18. lpp.
- ¹¹⁸ Elvīra Šnore (1977). Arheoloģiskie izrakumi Gārsenē. No: *ASM 1976*, 62.–63. lpp.
- ¹¹⁹ Raisa Denisova, Ianis Graudonis, Rita Gravere (1985). *Kivutkalnskii mogil'nik epokhi bronzy*. Rīga: Zinatne, s. 46. 2008. un 2013. gadā 10 apbedījumu kauli tika datēti ar ¹⁴C metodi. Iegūtie rezultāti rādīja, ka apbedījumi ir daudz jaunāki, iekļaujoties laika posmā no 800. līdz 400. g. pr. Kr. Sk.: Andrejs Vasks, Gunita Zariņa (2014). Ķivutkalna pilskalns un kapulauks: jauni dati un jaunas problēmas. *LVIŽ*, 3, 5.–36. lpp.
- ¹²⁰ Elvīra Šnore (1978). Celtniecības liecības Kivtu apmetnē. No: *AE*, 12. laid., 52.–75. lpp.
- ¹²¹ Jolanta Daiga (1964). Dzelzs ieguves krāsnis Sēlpils Spietiņu apmetnē. No: *AE*, 6. laid., 23.–37. lpp.; Māris Atgāzis (2006). Sēlpils Spietiņu apmetne un tās laiks. No: *Pētījumi sēļu senatnē: Rakstu krājums*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 11.–28. lpp. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 11).
- ¹²² Māris Atgāzis (1994). Par Jaunlīves apmetni un tajā atklāto dzelzs ieguves krāsni. No: *AE*, 16. laid., 81.–92. lpp.
- ¹²³ Elvīra Šnore (1978). Celtniecības liecības Kivtu apmetnē. No: *AE*, 12. laid., 53. lpp.
- ¹²⁴ Anna Zariņa (1996). Indricas un Slobodas agrā dzelzs laikmeta apmetnes ar apdzīvotību arī viduslaikos. No: *AE*, 18. laid., 191.–211. lpp.
- ¹²⁵ Jānis Graudonis (1978). Apdzīvotība un celtniecība Mūkukalnā. No: *AE*, 12. laid., 35. lpp.
- ¹²⁶ Lūcija Vankina (1962). Arheoloģiskie izrakumi Božu kapulaukā 1961. gadā. No: *RT 1961*, 13.–15. lpp.
- ¹²⁷ Milda Bresava (1966). Jauni materiāli par sēļu kolektīvo uzkalniņu kapulaukiem. *LZAV*, 5, 41.–54. lpp.
- ¹²⁸ Jolanta Daiga, Māris Atgāzis (1962). Arheoloģiskie izrakumi Sēlpils Spietiņos un Plāteros 1961. gadā. No: *RT 1961*, 5.–6. lpp.; Māris Atgāzis (2006). Spietiņu uzkalniņkapi un to vieta Spietiņu un Plāteru senvietu kopā. No: *AE*, 23. laid., 16.–40. lpp.
- ¹²⁹ Jānis Graudonis (1996). *Arheoloģiskie pieminekļi Rīgas rajonā*. Rīga: Svētīdijas Rīts, 87.–90. lpp.

- ¹³⁰ Ādolfs Stubavs (1965). Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1964. gadā. No: *RT 1964*, 16.–19. lpp.; Ādolfs Stubavs (1966). Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1965. gadā. No: *RT 1966*, 24.–27. lpp.
- ¹³¹ Ēvalds Mugurēvičs (1977). *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi*. Rīga: Zinātne, 55.–60. lpp.
- ¹³² Turpat, 50.–53. lpp.
- ¹³³ Andrejs Vasks (1975). Izrakumi Dzelzavas Obzerkalnā un Kapukalnā. No: *ASM 1974*, 95.–96. lpp.
- ¹³⁴ Ādolfs Stubavs (1965). Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1964. gadā. No: *RT 1964*, 17. lpp.
- ¹³⁵ Andrejs Vasks (1975). Izrakumi Dzelzavas Obzerkalnā un Kapukalnā. No: *ASM 1974*, 96. lpp.
- ¹³⁶ Jānis Graudonis (1983). Altene. No: *AE*, 14. laid., 40.–85. lpp.
- ¹³⁷ Ēvalds Mugurēvičs (1977). *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi*. Rīga: Zinātne, 50.–52. lpp.
- ¹³⁸ Andrejs Vasks (1975). Izrakumi Dzelzavas Obzerkalnā un Kapukalnā. No: *ASM 1974*, 96. lpp.
- ¹³⁹ Juris Urtāns (1982). Izrakumi Kausa pilskalnā, Grotēnu viduslaiku kap-sētā un Rušonu ezera Upursalā. No: *ASM 1980–1981*, 131.–132. lpp.
- ¹⁴⁰ Andrejs Vasks (1994). *Brikuļu nocietinātā apmetne. Lubāna zemiene vē-lajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr.Kr. – 1000. g. pēc Kr.)*. Rīga: Preses nams, 78. lpp.
- ¹⁴¹ Ēvalds Mugurēvičs (1977). *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi*. Rīga: Zinātne, 119. lpp.
- ¹⁴² Andrejs Vasks (1994). *Brikuļu nocietinātā apmetne. Lubāna zemiene vē-lajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr.Kr. – 1000. g. pēc Kr.)*. Rīga: Preses nams, 78. lpp.
- ¹⁴³ Ādolfs Stubavs (1967). Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1966. gadā. No: *RT 1966*, 35. lpp.; *Latvijas PSR arheoloģija* (1974). Rīga: Zinātne, 220. lpp.
- ¹⁴⁴ Ādolfs Stubavs (1967). Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1966. gadā. No: *RT 1966*, 36. lpp.
- ¹⁴⁵ Andris Caune, Ieva Ose (2010). *Latvijas viduslaiku mūra baznīcas. 12. gs. beigās – 16. gs. sākums: Enciklopēdija*. Rīga: Latvijas vēstures institūta ap-gāds, 171.–172. lpp.
- ¹⁴⁶ Elvira Šnore, Anna Zariņa (1980). *Senā Sēlpils*. Rīga: Zinātne, 13.–45. lpp.
- ¹⁴⁷ Vladislavs Urtāns (1969). Arheoloģiskie pētījumi Daugmalē. No: *Muzeji un kultūras pieminekļi*. Rīga: Latvijas PSR vēstures un revolūcijas muzeju apvienotā direkcija, 89.–96. lpp.
- ¹⁴⁸ Ēvalds Mugurēvičs (1977). *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi*. Rīga: Zinātne, 32.–34. lpp.
- ¹⁴⁹ Andrejs Vasks (2005). Latvijas pilskalnu izpētes gaita. *LVIŽ*, 4, 24. lpp.

- ¹⁵⁰ Ēvalds Mugurēvičs (1985). Rēzeknes pils un tās novads 9.–17. gs. (Sakarā ar 700 gadiem, kopš Rēzekne pirmoreiz minēta rakstītajos avotos). *LZAV*, 3, 48.–71. lpp.
- ¹⁵¹ Jānis Apals (1982). Izrakumi Cēsu Riekstu kalnā. No: *ASM 1980–1981*, 12.–21. lpp.
- ¹⁵² Ēvalds Mugurēvičs (2000). Arheoloģiskie pētījumi Ventas lejteces apgabala dzelzs laikmeta un viduslaiku pieminekļos. Izrakumi Zlūkās. No: *AE*, 20. laid., 80. lpp.
- ¹⁵³ Jānis Apals (2012). *Āraišu ezerpils: Rakstu izlase un draugu atmiņas*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 84.–94. lpp.
- ¹⁵⁴ Turpat, 277.–292. lpp.
- ¹⁵⁵ Ēvalds Mugurēvičs (2008). *Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1. att.
- ¹⁵⁶ Anna Zariņa (1973). Salaspils Laukskolas lībiešu ciems (izrakumu rezultātu kopsavilkums). No: *ASM 1972*, 81. lpp.
- ¹⁵⁷ Ēvalds Mugurēvičs (2008). *Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 55.–56. lpp.
- ¹⁵⁸ Jānis Graudonis (1994). Jaunsvirlaukas Vedgu apmetne (Vedgu arheoloģisko pieminekļu komplekss). No: *AE*, 16. laid., 65.–80. lpp.
- ¹⁵⁹ Ingrida Virse (2002). Par dažiem atradumiem Vērgales Ošenieku kapulaukā. No: *Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas*. Rīga: Latvijas Vēstures muzejs, 191.–200. lpp. (Latvijas Vēstures muzeja raksti Nr. 8).
- ¹⁶⁰ Pēteris Stepiņš (1970). Izrakumi Grobiņā 1969. gadā. No: *RT 1969*, 36.–37. lpp.
- ¹⁶¹ Valērijs Petrenko, Juris Urtāns (2012). *Grobiņas arheoloģijas pieminekļi*. Rīga: Nordik, 19.–66. lpp.
- ¹⁶² Jānis Asaris (1990). Arheoloģiskie izrakumi Rīgā un Sāraju senkapos. No: *ASM 1988–1989*, 30.–34. lpp.; Jānis Asaris (1992). Arheoloģiskie pētījumi Sāraju un Upīšu senkapos. No: *ASM 1990–1991*, 20.–23. lpp.
- ¹⁶³ Māris Atgāzis (1991). Par Bauskas Dreņģeru–Čunkānu senkapiem un to pētniecības gaitām. No: *Novads. Informatīvs biļetens*, Nr. 4. Bauska: Bauskas Novadpētniecības un mākslas muzejs, 5.–10. lpp.
- ¹⁶⁴ Māris Atgāzis (1971). Mežotnes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1970. gadā. No: *RT 1970*, 27.–30. lpp.; Māris Atgāzis (1980). Bāļu–Šķērstaīņu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs un aizsardzības izrakumi Mežotnes centra senkapos. No: *ASM 1979*, 22.–27. lpp.
- ¹⁶⁵ Turpat; Māris Atgāzis (1982). Izrakumi Dobeles Bāļu–Šķērstaīņu un Ošu senvietās. No: *ASM 1980–1981*, 33.–41. lpp.
- ¹⁶⁶ Jānis Graudonis (2003). *Lielupes krastos pirms gadu simtiem. Arheoloģiskie pētījumi Jaunsvirlaukas pagastā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 25.–74. lpp.
- ¹⁶⁷ Vladislavs Urtāns (1965). Izrakumi Lejasbitēnu un Lejasziedu apmetnēs, Kalnaziedu pilskalnā un Lejasbitēnu kapulaukā. No: *RT 1964*, 24. lpp.

- ¹⁶⁸ Ināra Kuniga (2000). *Kristapiņu kapulauks*. 8. gs. beigas – 12. gs. Rīga: RaKa.
- ¹⁶⁹ Zigrīda Apala (1992). Ģūģeru arheoloģiskā kompleksa izpēte. No: *ASM 1990–1991*, 8.–14. lpp.
- ¹⁷⁰ Jānis Apals (1972). 1971. gada izrakumi Drabešu Liepiņās. No: *ASM 1971*, 34.–39. lpp.; Jānis Apals, Zigrīda Apala (1973). Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas izrakumi 1972. gadā. No: *ASM 1972*, 7.–10. lpp.
- ¹⁷¹ Irita Žeiere (1988). Izrakumi Kokneses senkapos. No: *ASM 1986–1987*, 167.–170. lpp.; Irita Žeiere (1990). Izrakumi Kokneses senkapos. No: *ASM 1988–1989*, 188.–191. lpp.
- ¹⁷² Jānis Graudonis (1973). Ērgļu Jaunākēnu kapulauks. No: *ASM 1972*, 34.–39. lpp.
- ¹⁷³ Arnis Radiņš (1982). Arheoloģiskie izrakumi Patmaļnieku un Pakruļu senkapos. No: *ASM 1980–1981*, 108.–111. lpp.
- ¹⁷⁴ Arnis Radiņš (1984). Izrakumi Kuciņu un Cakulu uzkalniņu senkapos. No: *ASM 1982–1983*, 76.–79. lpp.
- ¹⁷⁵ Arnis Radiņš (1986). Izrakumi Batņu senkapos. No: *ASM 1984–1985*, 97.–99. lpp.
- ¹⁷⁶ Arnis Radiņš (1985). Apbedīšanas paražas uzkalniņu senkapos latgaļu teritorijā II gadu tūkstoša pirmajā pusē (pēc Rēzeknes rajona materiāliem). No: *Feodālisms Baltijas reģionā*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 5.–16. lpp.
- ¹⁷⁷ Anna Zariņa (1970). *Seno latgaļu apģērbs 7.–13. gs*. Rīga: Zinātne.
- ¹⁷⁸ Elvīra Šnore (1997). Lejasdopeļu kapulauks senajā Sēlijā. No: *AE*, 19. laid., 64.–81. lpp.
- ¹⁷⁹ Elvīra Šnore (1993). *Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā*. Rīga: Zinātne, 17.–21., 72.–75. lpp.
- ¹⁸⁰ Anna Zariņa (2006). *Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- ¹⁸¹ Elvīra Šnore (1996). Daugavas lībieši Doles salā. No: *AE*, 18. laid., 111.–130. lpp.
- ¹⁸² Roberts Spirģis (2008). *Brunrupuču saktas ar krūšu važiņrotām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 22.–26. lpp.
- ¹⁸³ Anna Zariņa (1988). *Lībiešu apģērbs 10.–13. gs*. Rīga: Zinātne.
- ¹⁸⁴ Ādolfs Stubavs (1967). Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1966. gadā. No: *RT 1966*, 35.–38. lpp.
- ¹⁸⁵ Ēvalds Mugurēvičs (1977). *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi*. Rīga: Zinātne.
- ¹⁸⁶ Jānis Graudonis (1983). Altene. No: *AE*, 14. laid., 40.–85. lpp.
- ¹⁸⁷ Elvīra Šnore, Anna Zariņa (1980). *Senā Sēlpils*. Rīga: Zinātne.
- ¹⁸⁸ Jānis Graudonis (1969). Ikšķiles arheoloģiskā izpēte 1968. g. No: *RT 1968*, 32.–34. lpp.

- ¹⁸⁹ Ēvalds Mugurēvičs (2008). *Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- ¹⁹⁰ Ādolfs Stubavs (1975). Izrakumi Salaspilī 1974. gadā. No: *ASM 1974*, 70.–78. lpp.
- ¹⁹¹ Māris Atgāzis (1967). 1966. gada izrakumi Vecdolē. No: *RT 1966*, 22.–25. lpp.
- ¹⁹² Ēvalds Mugurēvičs, Ingrīda Ozere (1988). Izrakumi Dinaburgas pilī. No: *ASM 1986–1987*, 104.–109. lpp.
- ¹⁹³ Ēvalds Mugurēvičs (1983). Latvijas viduslaiku piļu klasifikācijas un arheoloģiskās izpētes jautājumi. No: *AE*, 14. laid., 3.–13. lpp.
- ¹⁹⁴ Ieva Ose (1995). Mūra piļu pētniecība Latvijā pēdējos 50 gados. Historiogrāfisks pārskats. *LVIŽ*, 3, 109.–132. lpp.
- ¹⁹⁵ Turpat, 118.–120. lpp.
- ¹⁹⁶ Ēvalds Mugurēvičs, Ingrīda Virse (1990). Izrakumi Ļaudonas pilsmuižā. No: *ASM 1988–1989*, 113.–114. lpp.
- ¹⁹⁷ Andris Caune (1984). *Zhilishcha Rigi XII–XIV vv*. Rīga: Zinatne.
- ¹⁹⁸ Andris Caune (1988). Vēstures institūta ieguldījums Rīgas arheoloģiskajā izpētē beidzamajos 20 gados. No: *ASM 1986–1987*, 48.–52. lpp.
- ¹⁹⁹ Andris Celmiņš (1992). Arheoloģiskie izrakumi Rīgas Doma kompleksā. No: *ASM 1990–1991*, 44.–47. lpp.
- ²⁰⁰ Andris Celmiņš (1988). Arheoloģiskie pētījumi Vecrīgā. No: *ASM 1986–1987*, 69.–71. lpp.
- ²⁰¹ Vitolds Muižnieks (2015). *Bēru tradīcijas Latvijā pēc arheoloģiski pētīto 14.–18. gadsimta apbedīšanas vietu materiāla*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 37. lpp. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 21).
- ²⁰² Tatjana Berga (2007). *Augšdaugavas 14.–17. gadsimta senvietas: no Krāslavas līdz Slutišķiem*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- ²⁰³ Dati pēc: Vitolds Muižnieks (2015). *Bēru tradīcijas Latvijā pēc arheoloģiski pētīto 14.–18. gadsimta apbedīšanas vietu materiāla*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 1. tab. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 21).
- ²⁰⁴ Pēteris Stepiņš (1964). Liepājas novadpētniecības muzeja arheoloģiskie izrakumi 1963. gadā. No: *RT 1963*, 17.–18. lpp.
- ²⁰⁵ Iuris Urtans (1988). *Iazycheskie kul'tovye pamiatniki na territorii Latvii: Avtoreferat*. Leningrad.
- ²⁰⁶ Arheologam Jānim Graudonim – 80. LZA īsteno locekļu Jāņa Stradiņa un Induļa Roņa saruna ar jubilaru (1993). *LVIŽ*, 3, 191. lpp.
- ²⁰⁷ Ēvalds Mugurēvičs (1995). Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados. *LVIŽ*, 4, 77. lpp.
- ²⁰⁸ Andrejs Vasks (1998). Etniskās rekonstrukcijas Latvijas aizvēsturē un politiskās sistēmas. *LVIŽ*, 3, 32. lpp.

- ²⁰⁹ Ēvalds Mugurēvičs (1995). Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados. *LVIŽ*, 4, 77. lpp.
- ²¹⁰ Pēteris Zvidriņš (2013). Latvijas demogrāfiskā attīstība pēc neatkarības atgūšanas. No: *Latvieši un Latvija*, 3. sēj.: Atjaunotā Latvijas valsts. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 316. lpp.

LATVIAN ARCHAEOLOGY AFTER WORLD WAR II (UP TO 1990)

Andrejs Vasks

Dr. habil. hist., Institute of Latvian History, University of Latvia, Senior Researcher.

Research interests: prehistory of Latvia, archaeology, Bronze and Earliest Iron Age.

The article traces the development of archaeology in Latvia after World War II under the conditions of occupation, the organisational activities that were undertaken, and the institutions established for archaeological research and protection of monuments, as well as international cooperation.

Key words: Latvia, archaeology, Stone Age, Bronze Age, Iron Age, historical periods, publications, international cooperation.

Summary

During World War II, Latvia experienced a succession of three occupation regimes: Soviet, German, and Soviet once again. The last one, essentially a re-occupation, began in Latvia in 1945, when the Sovietisation process that had been initiated in 1940 was recommenced. When the Red Army approached, about 200 000 people left Latvia, fearing a repetition of the ruthless persecution of 1940–1941, among them a great number of people working in the spheres of culture and science. This meant a depletion of the ranks of Latvian archaeologists, who were already few in numbers. Some emigrated to the West (V. Ģinters, E. Šturms, and H. Riekstiņš), and others were persecuted (R. Šnore, Ā. Karnups, and P. Stepiņš). Only a few were able to continue their work in archaeology (E. Šnore, E. Brīvkalne, and L. Vankina).

Latvian science was transformed in accordance with the organisational and ideological standards of the USSR. A revision of research on the history, including archaeology, of Latvia in accordance with the conceptual principles of Marxist history from the Stalinist perspective was started in the second half of the 1940s. In line with the general practice in the USSR, science matters were concentrated in scientific research institutes that were united within the Academy of Sciences, while higher education institutions were essentially left with the function of education. The Academy of Sciences of the Latvian SSR, along with the institutes forming a part of it, became the main centre of research. The main centre for historical research, including archaeology, was the Institute of History, which undertook most of field research, and published scientific monographs and articles. The Latvian SSR Museum of History, with its Department of Archaeology, also had an important role in Latvian archaeology. The department's main task was to assess the state of collections and create permanent and temporary exhibitions. The staff of the department also conducted archaeological excavations in the territory of Latvia and prepared publications. The regional museums storing archaeological objects and offering corresponding exhibitions did not undertake archaeological research, with some exceptions, since these museums did not have their own specialists in archaeology.

Under the conditions of Latvia's occupation, behind the Iron Curtain, there were two forms of Latvian scientists' contacts with their peers in other countries – participation in conferences, congresses, and symposia, and training at scientific centres, as well as personal contacts with colleagues from abroad. First, contacts were maintained with scientists within the borders of the USSR, i.e. east of the Iron Curtain; second, contacts were made also west of the Curtain. No restrictions were imposed concerning contacts with scientists of the USSR, the only criterion was their scientific qualification. With regard to cooperation with scientists from foreign countries, in addition to scientific qualifications the individual's biography had to correspond to the criteria set by the authorities – naturally, the approval by Communist Party institutions. Being behind the Iron Curtain, Latvian archaeology was isolated from new research approaches that were characteristic of Western archaeology starting from the 1960s.

Particularly large-scale archaeological excavations were carried out in the 1960s–1980s in connection with the construction of hydro-power stations on the River Daugava. Unique archaeological material was obtained providing the basis for further research in Latvian archaeology. However, the negative aspects cannot be ignored. A large number of archaeological sites in the area were to be flooded, and in spite of the selfless work by Latvian archaeologists, not all of these sites could be extensively excavated, since the time period was too short and funding, although rather considerable, was still insufficient. It should also be borne in mind that construction of power stations was an element in the policy of exaggerated industrialisation in Latvia. This was the reason why mass workforce was brought in from other Soviet republics, and as a result the proportion of Latvia's population belonging to the titular nation decreased to just 52%. In accordance with the legislation of the time, excavations were funded by economic organisations of the USSR or Latvian SSR, and only in rare occasions did a small amount of funding come from research organisations, such as the Institute of History of the Academy of Sciences or the History Museum of the Latvian SSR. After World War II, in the late 1940s and 1950s, a new generation of researchers entered Latvian archaeology. This process continued in the next decades, and by the late 1980s there were almost 40 archaeologists working in Latvia. In this period possibilities grew for analysing archaeological material, offered by natural and technical sciences.

In research of the Stone Age, one of the most important developments of the 1960s–1980s was the discovery of traces of Final Palaeolithic habitation in present-day Latvia. The material obtained in the course of Mesolithic and Neolithic research made it possible to develop a more detailed periodisation and chronology of these periods of the Stone Age, based on ^{14}C dating. Bronze Age studies were marked by excavation of Late Bronze Age hill-forts, permitting much more detailed characterisation of building, economy, and exchange contacts. Iron Age research was characterised by excavation of open settlements as well as hill-forts and Liv village sites. Burial sites were extensively studied in the areas inhabited by the Daugava Livs, Latgalians, and Semigallians, fewer excavations were made in the Couronian lands. Fortified dwelling sites on the shallows and lake islands appeared as an entirely new category of archaeological sites. Such lake

settlements, or lake forts, were extensively excavated in Lake Āraiši and Lake Ušurs. Excavation of archaeological sites from the historical period developed on a large scale, especially at brick castles, graveyards, and in historical town centres, and most extensively, in Old Riga. Pagan cult sites were also investigated.

During this period, 18 monographs were published in Latvian or in Russian, as well as the collective monograph *Archaeology of the Latvian SSR (Latvijas PSR arheoloģija, 1974)*, and hundreds of articles appeared in scientific journals. The main publications were the monthly *Proceedings of the Latvian SSR Academy of Sciences (Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis)* and the series *Archaeology and Ethnography (Arheoloģija un etnogrāfija)*. The latter was published at intervals of one to four years, in total 15 volumes appeared up to 1990. In order to inform the public about research made by archaeologists, ethnographers, and anthropologists, and especially about the results of fieldwork, from 1959 onwards the Institute of History held a conference every spring. It was important that with each conference there appeared a publication of abstracts of papers, describing the main results of each archaeological field project. These booklets of abstracts, generally 30–60 pages long, continued to appear up to 1971. From 1972 onwards, the format and title of the publication changed: it became more extensive (115–160 pages), and the articles were supplemented with illustrations. From 1982 onwards, regular archaeology conferences took place biennially, and the accompanying publication also appeared with the same frequency. This is a very significant publication, even an encyclopaedic one, since it provides complete information about archaeological excavations and survey work from 1958 onwards.